

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZDRAVOTNĚ SOCIÁLNÍ FAKULTA

AGRESIVITA DĚTÍ A MLÁDEŽE

Bakalářská práce

Autor: Barbora Ficalová

Vedoucí práce: MUDr. Josef Kříž

2008

ABSTRACT

The topic of my thesis „Aggression in children and youth“ has become a heavily discussed issue recently. One of the reasons for this fact is the increasing concern of media about the problems. Cases of children aggression are often presented in the television news, posted on the Internet or discussed in newspapers. The most alarming fact is the decreasing age of young aggressors.

The theoretical section of my thesis is focused on the phenomenon of pathological aggression, its classification, forms, the theory of aggression and reasons for its origination. Bullying (peer abuse) is one of the most common forms of children and youth aggression and therefore I cover the issue in one entire chapter. Together with new technologies bullying is transformed into new forms such as cyberbullying which is also briefly mentioned in the thesis.

The objectives of my thesis are to learn the causes of children and youth aggression, the influence of aggression on the social adaptation of an individual, problems and consequences of the aggressive behaviour.

The research was conducted in an educational facility for young aggressors where teenage girls aged 15 – 18 years with serious behaviour disorders and educational problems are placed. The typical behavioural problem in these teenage girls is aggression. So I did not conduct the research in the prevailing population. To keep anonymity, instead of the interview method the questionnaire method and the obtained data analysis were used. Owing to the small number of teenage girls willing or able to fill in the questionnaires, 10 questionnaires were filled in correctly and completely.

The most important finding of the research was the fact that all the teenage girls questioned, who show an aggressive behaviour, were themselves exposed to aggression in childhood, most often in the form of home violence in the primary family, but also in an educational facility or at school in the form of peer abuse. This early experience influences the later used behavioural formulas and recognized values. It is possible to say that the fundamental prerequisite for the harmonious development of a child is a good education with an absence both of excessive punishment and pathology in the family.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Agresivita dětí a mládeže“ vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zdravotně sociální fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne .....

.....

Podpis studenta

Poděkování

Velké díky patří hlavně vedoucímu mé práce MUDr. Josefu Křížovi, který mi velmi pomohl svými podnětnými návrhy a vstřícností při konzultacích. V neposlední řadě děkuji také řediteli Výchovného ústavu v Jindřichově Hradci Mgr. Pavlu Vítkovskému, který mi umožnil provést výzkum ve svém zařízení.

OBSAH

ÚVOD.....	6
1. SOUČASNÝ STAV.....	7
1.1 <i>POJEM AGRESIVITA.....</i>	7
1.2 <i>AGRESOR A JEHO OSOBNOST .....</i>	7
1.3 <i>AGRESIVITA JAKO PŘIROZENÁ SOUČÁST KAŽDÉHO Z NÁS .....</i>	9
1.4 <i>AGRESIVITA JAKO SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝ JEV .....</i>	10
1.4.1 <i>Teorie agresivity.....</i>	10
1.4.2 <i>Příčiny vzniku agresivity u dětí.....</i>	12
1.4.3 <i>Druhy agresivity .....</i>	16
1.4.4 <i>Šikana.....</i>	17
1.4.4.1 <i>Stádia šikany.....</i>	18
1.4.4.2 <i>Šikana dle pohlaví.....</i>	19
1.4.4.3 <i>Ústavní šikana.....</i>	20
1.4.4.4 <i>Kyberšikana a stalking.....</i>	21
1.4.5 <i>Agresivita v médiích.....</i>	22
2. CÍLE PRÁCE.....	24
3. METODIKA.....	25
3.1 <i>POUŽITÁ METODA.....</i>	25
3.2 <i>CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO SOUBORU.....</i>	25
4. VÝSLEDKY	27
4.1 <i>UKÁZKOVÝ PROFIL DÍVKY Z VÝCHOVNÉHO ÚSTAVU (KAZUISTIKA) ....</i>	27
4.2 <i>ANALÝZA SPOLEČNÝCH ZNAKŮ.....</i>	31
4.2.1 <i>Agresivita namířená proti respondentovi.....</i>	31
4.2.2 <i>Vlastní agresivní projevy respondenta .....</i>	40
5. DISKUSE.....	48
6. ZÁVĚR	52
7. KLÍČOVÁ SLOVA.....	54
8. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	55
9. PŘÍLOHY	59

ÚVOD

*Žádná jiná bytost
není tak agresivní vůči
jedincům svého druhu
jako člověk.*

Alexander Mitscherlich

Když ve zprávách sleduji dvanáctiletého chlapce, který místo aby se věnoval dětským hrám, raději brutálně ubodá svou o rok starší kamarádku, běhá mi mráz po zádech. Stačí si k tomu přečíst pár novinových článků, zhlédnout několik reportáží nebo soukromých videí na internetových stránkách, jimiž se mládež chlubí se svými agresivními činy, a rázem je mrazení ještě silnější.

To vše je důkazem toho, že agresivita už zdaleka není jen doménou světa dospělých, ale povážlivě se posouvá i do dětského věku. Spolu se snižujícím se věkem zároveň nabývá i na surovosti a krutosti, o čemž nás vydatně a pravidelně informují média. Faktem je, že s dětskou agresivitou se potýkají odborníci ve všech zemích světa, kde probíhají rozsáhlé průzkumy, které se snaží objevit příčinu a účinnou prevenci tohoto fenoménu.

Právě aktuálnost a zajímavost tématu a snaha této problematice lépe porozumět jsou hlavními důvody mého výběru. Při zkoumání agresivity ve světě mládeže se objevuje mnoho otázek jako například: „Co dítě vede k takovému jednání?“, „Co nebo kdo nese vinu za agresivitu dítěte?“, „Jaká je prognóza agresivního dítěte do budoucna, jak agresivita ovlivňuje jeho život?“.

Odpovědi na tyto otázky budu hledat během svého výzkumu tam, kde je agrese a šikana více než častá, a to na unikátním vzorku respondentů ve výchovném ústavu pro mládež, kde je agresivita součástí diagnózy v drtivé většině případů. Agrese se zde stává přirozeným způsobem jednání.

Pevně doufám, že po dokončení práce budu o něco blíže k pochopení toho, co dokáže nevinné dítě změnit v nelítostného agresora.

1. SOUČASNÝ STAV

1.1 POJEM AGRESIVITA

Agresivita je pociťovaný a subjektivně prožívaný stav či pozorovatelný projev chování, zahrnuje určité emoční stavy a vnitřní impulzy ke konkrétnímu jednání (24). Její důsledky vždy představují v životě i ve vztazích mezi lidmi a k okolí rizikový prvek. V psychologicko-sociologickém pojetí je agresivita chování, které vědomě a se záměrem ubližuje, násilně omezuje svobodu a poškozuje jiné osoby nebo věc. Ve slovnících je v současnosti tento pojem vysvětlován jako útočení, napadení, nepřátelství nebo výbojnost v chování vůči objektu (věci, člověku, myšlence, zvířeti, vůči sobě samému i vůči okolí). Agresí rozumíme i surový a náhlý útok na osobu prostřednictvím fyzického kontaktu, jde o synonymum pro násilí a brutalitu (9, 23).

Původem slova „agrese“ je latinské *aggredi*. V doslovném významu tohoto slovního kořene, vzniklého z *ad gradi* (*gradus* = krok, *ad* = k něčemu), lze výraz přeložit jako „pohnout se k něčemu, jít, kráčet, přiblížit se“. *Aggredi*, stejně jako dnes již zastaralý anglický tvar *to aggress*, je bezpředmětové sloveso. Svůj dnešní význam „napadnout“ muselo získat už dávno, protože ve válce „jít vpřed“ znamenalo začátek útoku. Být agresivní tedy znamená v původním smyslu slova jít za určitým cílem bez zbytečného váhání, pochybnosti nebo strachu (4, 7).

Přestože je agresivita primárně hodnocena negativně, za určitých okolností může být i ve službách dobré věci např. boj za svobodu, spravedlnost – agresivita policisty při zatýkání nebezpečného člověka (24).

1.2 AGRESOR A JEHO OSOBNOST

Odborníci i laici často zastávají názor, že agresorem neboli útočníkem může být jedině agresivní psychopat. Ale podle osobních zkušeností autora knihy *Bolest šikanování* Michala Koláře, který se osobně setkal se stovkami agresorů a iniciátorů šikany mezi dětmi a mládeží, se tito mladí lidé od ostatních zásadně neliší, alespoň ne

na úrovni psychiatrických diagnóz. Jsou „pouze“ mimořádně egoističtí a egocentričtí a silně touží po moci. Nejde tedy o problém psychopatologie, ale o problém duchovního rozměru člověka a jeho morálky (13, s. 72).

Agresoři nemají vědomé pocity viny, svůj trest vnímají jako křivdu, chybí jim náhled na nemorálnost jejich jednání. Zdrojem morální slepoty je zřejmě právě jejich výrazná sobeckost, mravní normy si upravují podle svých potřeb. Stimuluje je touha po moci a uspokojení z utrpení druhých. Odmítají sami sebe vidět jako tyrany, kteří bijí a mučí slabší a bezmocné. Vinu svalují na samotnou oběť různými výmluvami a ospravedlňováním svého jednání. Tomuto procesu se říká racionalizace. Agresoři umí skrývat svůj vlastní strach a naopak využít strachu druhých. Stejně tak dokáží potlačovat nejistotu při řešení konfliktů. Kromě psychické síly bývají ve srovnání s obětí silnější i fyzicky. Duchovní a mravní nezralost agresorů lze často přičíst těžké citové deprivaci nebo alespoň subdeprivaci v rodině. Je zde charakteristická i absence mravních hodnot (13). Překvapivě u agresorů nezáleží na stupni inteligence, mohou být geniální, ale i duševně postižení například v důsledku organického poškození mozku.

U dětských agresorů a panovačných dětí je patrná převaha chlapců nad děvčaty. Předpoklad k panovačnosti mají chlapci zejména z důvodu specifického přístupu ve výchově (25).

Lze rozlišit tři typy agresorů:

1. Hrubý, primitivní, s energetickým přetlakem a kázeňskými problémy – má narušený vztah k autoritám, někdy i páchá trestnou činnost. Je tvrdý, nelítostný, agresivitu používá jako cíl k zastrašování druhých. Pro rodinu je typický častý výskyt agrese u rodičů, jako by agresor násilí vracel, nebo ho napodoboval.
2. Slušný, kultivovaný, narcistický – násilí je cílené a rafinované, děje se bez přítomnosti svědků. Typická je náročnost rodičů, až vojenský dril bez lásky.
3. Srandista, optimistický, vlivný, oblíbený, s vysokým sebevědomím. Agresivní jednání slouží pro pobavení sebe i druhých. Zdůrazňuje humorné stránky. Žádná specifika v rodině se většinou neobjevují, pouze zřídka např. absence mravních hodnot (13).

1.3 AGRESIVITA JAKO PŘIROZENÁ SOUČÁST KAŽDÉHO Z NÁS

Přiměřená agresivita je součástí lidské přirozenosti, pokud zůstane v mezích kontroly. Agresivita uvnitř každého z nás souvisí se základní formou vlastní obrany, se schopností postavit se proti agresorovi. Jedná se o fylogeneticky naprogramovaný podnět napadnout (nebo uprchnout), jakmile dojde k ohrožení životních zájmů. Tato obranná agrese slouží k přežití, je nástrojem biologické adaptability a zaniká i se svými průvodními emocemi, jakmile pomine ohrožení. Není spontánní, sama se nehromadí a nestupňuje (2, 7, 10).

Agresivní projevy sledujeme u člověka ihned po narození a provází nás i během vývoje. Pro novorozence křik představuje jediný způsob, jak si vyžádat ochranu a péči a projevit svou nespokojenost. V případě, že se mu této potřeby nedostane, rozvíjí své agresivní chování dál. Ve 2–3 letech se v dětském chování začínají objevovat agresivní impulzy se zjevnou silou. Jedná se o období vzdoru. Objevuje se negativismus, časté ničení věcí. Dítě nachází svou vůli, experimentuje s ní i s reakcí dospělých. Tyto agresivní impulzy by se měly kultivovat a usměrňovat žádoucím směrem, ale ne ničít. Dítě by mělo od malička získávat od svých rodičů ještě další zkušenost – že nemá ubližovat druhým. Odvyká si pak fyzické agresí a poznává, že své emoce lze vyjádřit i jinak (1, 2, 17).

Typickým obdobím agresivních útoků na okolí a na rodiče je také období dospívání, kdy se utváří nový jedinec a právě zde se promítne dosavadní výchova. Ze strany dospívajícího se jedná o jakýsi osobní výzkum a zkoumání reakcí okolí. Pubertální revolta proti starší generaci je běžným jevem. Mladí se cítí dospělí, musí proto demonstrovat svou nezávislost a získat respekt. Tady je třeba citlivě rozlišovat mezi nepatologickou agresivitou, která je odrazem puberty jako takové, a agresivními vzorci chování trvalejšího rázu (1, 2).

1.4 AGRESIVITA JAKO SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÝ JEV

Zdravá přirozená agresivita každého z nás díky pohodlnému modernímu životu u mnohých lidí „zmutovala“ a se svou původní obrannou funkcí nemá už nic společného. Člověk čím dál častěji ukazuje své primitivní já (29). Tento způsob agrese je možné označit jako krutost, destruktivitu. Jedná se o interakci daných sociálních podmínek s existenciálními potřebami člověka. Tento typ je specificky lidský. Nemá žádný biologicky podmíněný účel, člověk s její pomocí uspokojuje pouze svoji žádost a touhu, kterou mu agresivita poskytuje. Tato agrese není instinktivní, jde o čistě lidský potenciál (7), který v dnešní společnosti nazýváme sociálně patologickým jevem. Jako sociálně patologické označujeme škodlivé jevy, které přímo ohrožují společnost nebo jedince, jsou tedy společensky nebezpečné. Jedná se o sankciované formy deviantního jednání. Deviaci lze definovat jako nepřizpůsobení se dané normě nebo souboru norem, které jsou většinou lidí nebo společností akceptovány. Ne každá deviace je však sociální patologií. Existuje zde určitý toleranční limit (3). Problémem na poli agresivity je tedy stanovení kritérií pro to, co je a co ještě není agresivní. Se stejným problémem se můžeme setkat při pouhém rozhovoru na téma agrese mezi lidmi (23).

1.4.1 Teorie agresivity

Po příčinách agresivity pátrají lidé už od pradávna. Existuje mnoho teorií o jejím vzniku, v jejichž pozadí stojí i tací velikáni jako například Freud, Lorenz či Bandura. V současnosti rozlišujeme dva hlavní teoretické proudy. První zastává názor, že agresivita je lidskou konstantou (vrozeným pudem), druhý tvrdí, že je reakcí na frustraci, tj. získanou vlastností, která je naučená a tím pádem změnitelná. Zastánci teorie pudové bývají označováni za konzervativní, zastánci vlivu prostředí za pokrokové (10, 24).

Velká skupina „pokrokových“ teoretiků předpokládá, že agresivita je odpovědí na frustraci a tím je spojená s úzkostí. Tyto reaktivní teorie vycházejí z teorie učení a zdůrazňují vnější podněty. Agresi pojmají jako odpověď na úzkost, překážky, bránící

činnosti směřující k cíli, případně jako odpověď na stav nebezpečí a ohrožení. Hypotézu frustrace v souvislosti s agresivitou poprvé vyslovil roku 1939 John Dollard, který tvrdil, že přirozeným stavem lidské bytosti je být neagresivní. Původním předpokladem bylo, že jakmile se vyskytne frustrace, reakcí je agresivita – jinými slovy, že u každé agrese je možné hledat její zdroj v úzkosti a frustraci. Kvůli značné kritice, směřující hlavně k příliš schématickému a zjednodušenému pojmání, byla hypotéza upravena tak, že frustrace vyvolává pohotovost k reakcím různého typu, mezi jinými také k agresivitě. Ani zastánci reaktivního typu teorie neodmítají instinktivní základ agresivity, ale přiřkládají mu menší význam než etologové a psychoanalytici. Dnes se má všeobecně za to, že frustrační teorie platí hlavně v případech aktuální agresivní reakce, ne však obecně u celkové agresivity (**11, 17, 24**).

Někteří vědci naopak tvrdí, že agresivní síly jsou pudy podobně jako třeba hlad. Nedostatečné odreagovávání těchto tlaků pak nutně musí vést k jejich hromadění. Zvyšováním jejich naléhavosti dochází k jejich prosazování. Agrese je vždy ve službách jiné potřeby. Čím více má jedinec neuspokojených potřeb, tím snáze propukají jeho agresivní vášně. Freud ve své koncepci vysvětloval agresivitu jako destruktivní energii pudu thanatos, což je pud smrti. Tento pud je pudem vrozeným, tedy i agresivita je dle Freuda člověku vrozená. Působení pudu smrti lze vysvětlit jako tendenci k vlastní sebedestrukci, která je ovšem ze sebezáchovných důvodů obrácena na vnější okolí formou agrese (**9, 11, 24, 30**).

V roce 1950 přišel Konrád Lorenz, ve svém později velmi populárním a známém díle Takzvané zlo, s názorem, že agrese je důsledek vrozených, genetických faktorů. Agresivní energie se podle něj v člověku hromadí, dokud se nesetká s vhodným „spouštěčem“, který iniciuje její uvolnění. Společnost by proto měla poskytovat vhodné příležitosti k tomu, aby mohli jedinci tuto svou agresivní energii bezpečně uvolňovat akceptovatelnou formou (např. agresivní sporty). Dodnes však neexistují důkazy, které by potvrdily, že příležitosti k uvolnění agresivity ji opravdu redukuje (**11**).

V roce 1965 se objevily teorie o tzv. „rozených zločincích“. Během výzkumu vězňů, při kterém se zkoumala jejich genetická výbava, byla zjištěna převaha chromozómů XYY u většiny zkoumaných osob. Závěrem byla hypotéza, že osoby

s těmito chromozómy jsou agresivnější. Tato teorie se ale později ukázala jako mylná, tak jednoduchá predispozice pro agresivitu člověka neexistuje (10).

Dollardův model, že frustrace vždy vede k agresi, v roce 1976 kritizoval Bandura, který zdůrazňoval, že každý člověk reaguje na frustraci odlišným způsobem. Bandura předpokládal, že agrese je naučeným jevem. Agresivní jedinci se toto chování mohli naučit již v dětství nebo adolescenci na základě vlastní zkušenosti nebo pouhým pozorováním svého okolí. Zároveň se naučili, že jednat agresivně se vyplácí a vede k uspokojení svého cíle. Svou teorii potvrdil pokusem s dětmi z mateřských škol, kterým promítal filmy zobrazující osoby buď mírumilovně si hrající v místnosti s hračkami, nebo osoby agresivní k těmto hračkám. Když po filmu děti dostaly příležitost hrát si ve stejné místnosti, často napodobovaly chování viděné ve filmu. Pokud byl herec z filmu za svou agresivitu odměněn, napodobovaly ho děti ještě častěji (11).

Koncepce aktivace od Zillmana (1983) je dalším výsledkem zkoumání agrese. Dle této teorie je podrážděnost spolu s příslušnými emocemi evokována hlavně na základě mechanismu učení. Vyvolání agrese závisí na podněcování k agresi, je nepravděpodobné, že by se agresivní akt vyskytl bez provokace a bez náležité dispozice k agresivitě (23).

Představitelem otevřené koncepce s osobnostním přístupem agrese je Gian Vittorio Caprara, který hledá příčiny agrese v osobnosti. Osobnostní zdroje označuje jako indikátory či prediktory agresivního jednání, které se mohou měnit během ontogeneze, vlivem subkultur, kulturně – historickými podmínkami. Jedná se o trvale otevřený a nedokončený systém (23).

1.4.2 Příčiny vzniku agresivity u dětí

Agresivita má vnější i vnitřní příčiny, které jsou heterogenní. Agresivitu včetně jejích projevů pak koncipujeme jako výsledek souhry vrozených a získaných činitelů a sociálních a kulturních vlivů. Všechny uvedené faktory nemusí vždy zákonitě vést

k rozvoji agresivity. Teprve jejich vzájemná kombinace se může stát zdrojem násilného chování. Vždy přitom záleží na mnoha okolnostech (17, 24, 27).

1. Dědičné faktory

Sklon k agresivnímu jednání je geneticky podmíněn asi z padesáti procent. Agresivní projevy se u člověka začínají utvářet v prvních letech života, na základě jeho instinktivní výbavy. Každý člověk má vrozené dispozice k agresivnímu jednání. Ty byly původně užitečné k obraně vlastního teritoria. Přesto tyto předpoklady nejsou u všech stejné, liší se v závislosti na historii a sociokulturní tradici naší společnosti. Rozdílnost v chování způsobuje i příslušnost k dané rase či jiná národnost podmiňující odlišnou kulturu, hodnoty i způsob výchovy. Interindividuální rozdíly však existují i v rámci jedné populační skupiny (1, 24, 28, 32).

Výrazný dědičný vliv lze sledovat u temperamentu, který určuje sklon k extrovertním nebo introvertním projevům, vznětlivosti, impulzivitě a menší citlivosti. Lidský jedinec se od ostatních odlišuje již od narození svými vrozenými reakcemi na různé podněty, které souvisí právě s temperamentem a později s učením se rolím (1, 24).

2. Biologické faktory

Biologické faktory mohou být dány určitou změnou ve struktuře či funkci mozku. Příčinou této změny může být poškození CNS (úraz, onemocnění) nebo genetická změna. Sklon k agresivnímu chování není v mozku jednoznačně lokalizován. Agresivnější bývají pacienti s poškozením kůry čelních laloků. Zdrojem agresivních impulzů se pak stávají vysoce aktivní podkorové oblasti limbického systému (amygdala, hypotalamus). Dochází k narušení koordinace emočního a racionálního hodnocení a z toho vyplývajícím narušení vlastního chování (32).

Přírodovědné studie ukázaly, že na agresivní chování mají bezprostřední vliv také hormony – látky, které přímo ovlivňují nervovou činnost. Mezi nimi a psychikou je přímá souvislost. Onemocnění endokrinních žláz, které vylučují hormony, může vyvolat hyperagresivitu i její protipól – apatii. Ve vývojovém období puberty, ve kterém je zvýšená hormonální činnost, můžeme viditelně pozorovat připravenost k agresivnímu jednání. Chování podmíněné hormonálně působí dojmem rychle probíhajících zvrátů,

eruptivních a někdy nezdrženlivých. K podobným záchvatovitým agresím, kdy převažuje činnost nižších mozkových center nad vyššími, může docházet i pod vlivem alkoholu, medikamentů, nebo po úrazu hlavy či při jiných chorobách (17).

3. Sociální faktory

Individuální rozdíly mezi lidmi jsou sice podmíněny vrozeným podkladem, ale záleží na vlivech prostředí, které dispozice se budou dále rozvíjet a které zůstanou latentní, případně zakrní a nerozvinou se. Sociálními faktory rozumíme především rodinnou atmosféru, výchovné styly, podnětnost, kvalitu emočně významných osob a celkový kultivační proces, neodmyslitelně spjatý s kulturou a tradicemi, s hodnotovým systémem širší společnosti (17). Lidská agrese může vzrůstat v závislosti na učení, nápodobou, eventuálně identifikací s určitým člověkem, kterého považujeme za autoritu či vzor (př. rodič).

Nejvýznamnějším zdrojem zkušenosti je rodina. Ta ovlivňuje již primární prožitky, např. pozitivní posilování agresivních projevů dítěte (32). Z dítěte se stává agresivní člověk postupně tak, že si pamatuje agresivní způsoby svého vlastního jednání, které vedly k úspěchu. Úspěšný způsob jednání si dítě ukládá do paměti pro příští použití, tím vzniká soubor různých scénářů pro různé situace. Pokud dopustíme, aby mělo dítě se svými agresivními scénáři úspěch, bude se podle nich stále častěji řídit jak v praktickém životě, tak ve fantazii při svých hrách. Z používaných scénářů si dítě postupně vytváří své zásady, postoje a hodnoty. V rozhodující míře má při tomto procesu vliv na dítě jeho rodič se svým hodnotovým systémem a stylem výchovy (28). Rodiny agresivních jedinců mívají mnoho společných rysů. Typická je zejména malá koheze vztahů mezi členy rodiny a současně vysoká úroveň konfliktů mezi nimi, nedostatečná citová podpora dítěte už od jeho časného vývoje, nedůsledná výchova, nedostatek dohledu a zájmu rodičů, nízká hodnota přisuzovaná vzdělání, nižší ekonomická úroveň a nižší vzdělání rodičů, nestabilní podmínky v rodině, psychiatrické onemocnění rodičů a přetrvávající vzorce kriminálního chování (27). Velmi vážné dopady na dítě má násilí v rodině. Dítě se naučí násilnickému chování a agresi od rodičů velmi snadno (10). Děti v batolecím a částečně i v předškolním věku jsou totiž vývojově nastaveny na fyziologické vnímání a přijímání trestů a odměn.

Při spravedlivém plácnutí přes zadek si dítě uvědomí, že udělalo něco špatného. Je-li ale dítě opakovaně tělesně krutě trestáno, prokazatelně častěji pak samo reaguje agresivně. Na základě nápodoby rodičovského chování má tendence prosazovat se například pomocí pěstí a jeho chování se stává nekontrolovatelným (26). Hovoří se o tzv. cyklu násilí, kdy platí známé pravidlo, že týraní později také týrají (10).

Kromě rodiny na jedince působí i sociální skupiny, které jej obklopují. Na agresivitu mohou mít účinek jak tlumící, tak stimulující. V podpoře agresivních projevů dítěte je hned na druhém místě po rodině vrstevnické prostředí, které dítě buď nepřijímá, nebo naopak vede k antisociálnímu chování. Právě skupina vrstevníků (parta) určuje hodnoty a normy. Z toho vyplývá různá míra tolerance agresivity. Některé skupiny mohou dokonce zdůrazňovat hodnoty násilného chování – adolescentní skupiny, sídlištní děti (27, 32).

4. Další rizikové vlivy prostředí

Jako spouštěč agrese může působit i nadměrné či nestrukturované nakupení lidí, nepřehlednost situace, absence pravidel nebo naopak striktní řád, rychle se měnící životní prostředí, nezaměstnanost, chudoba, nesprávný sociální vývoj, přemíra technických informací, život na stále těsnějším prostoru, hlučné prostředí nebo extrémní horko. Společným rysem těchto rizikových faktorů je zvyšování vzrušení. Protože zlost je úzce spojena s fyziologickým vzrušením, může člověk snadno sklouznout ke vzteku, pokud je přítomen správný podnět. Významným faktorem mohou být i urbanistická hlediska (realizace volného času, místa ke hrám). Zdůrazněný je i vliv masmédií - zejména televize – kde jsou často zobrazována agresivní témata (6, 11, 2).

Nezanedbatelným jevem současnosti ve vyspělých civilizovaných zemích je přechod veškeré zodpovědnosti za udržení pořádku na stát. Lidem chybí díky zákonům a smluvním normám, které zajišťují nenásilné soužití, dostatečné množství podnětů a příležitostí k projevení své agresivity, jako to bylo dříve běžné. Proto si sami vytváří specificky lidské konfliktní situace na vnitrodruhové úrovni (24).

1.4.3 Druhy agresivity

Agresivitu lze rozdělit podle mnoha hledisek. Mezi dva nejzákladnější typy patří agresivita reaktivní a agresivita instrumentální.

Reaktivní agresivita je primitivní, krátkodobá reakce s bouřlivým afektem. Tato agrese je závislá zejména na osobnostních rysech jako je impulzivita, vznětlivost, úzkostnost a nízká frustrační tolerance (22). U dětí s reaktivním typem agresivního chování je běžná hormonální nerovnováha, cítí se často ohroženy a rychle v nich vzkybí agresivita.

Instrumentální agresivita je promyšleným, kontrolovaným a plánovaným jednáním. Zahrnuje skupinu dětí, které se nebojí a postrádají soucit. Nejednají agresivně z afektu, ale důvodem pro ně je dosažení vlastních cílů (1).

Dle mnoha vzniklých teorií agresivity můžeme rozlišovat **agresivitu vrozenou** (obrannou, přirozenou) a agresivitu typickou pouze pro lidský druh, kterou Erich Fromm pojmenovává jako **agresivitu maligní** (zlou). Jedná se o krutost a destruktivitu (7).

Výsledkem dalšího dělení je agresivita spontánní a charakterová. První formou je **spontánní agrese**, která se aktivuje mimořádnými okolnostmi vypuknutím dřímajících (ne nutně potlačených) destruktivních podnětů. Mimořádnou okolností probouzející agresi může být například válka, politický konflikt, chudoba, krajní nuda nebo pocit individuální bezmoci. Protikladem je **agresivita vázaná na charakterovou strukturu**, kterou způsobují charakterové rysy. Charakter jedince je determinován individuálními faktory (rodinné dědičné znaky, dané dispozice, mimořádné události) i faktory prostředí (velkoměsto/maloměsto, náboženství, ekonomická třída, tradice). Rysy charakteru existují trvale, i když se ne vždy musí projevit (7).

Nejklasičtějším dělením zůstává rozdělení na verbální a fyzickou agresivitu. **Verbální agrese** nezasahuje tělo, ale psychiku, dochází při ní k psychickému nátlaku a zastrašování slovním útokem. Naproti tomu **fyzická agrese** je spojena s napadením. Má tři podoby, a to agresi proti předmětům/zvířatům, proti druhým osobám- **heteroagresivita** a proti sobě samému – **autoagresivita** (4, 10).

1.4.4 Šikana

Dětská agresivita projevovaná formou šikany je celosvětovým problémem a její prevence a řešení je ve vyspělých státech předmětem výzkumných prací psychologů i speciálních pedagogů. V současnosti již bohužel není jen záležitostí puberty a adolescence, ale posunuje se i do období mladšího školního věku. Šikana dětí nižšího věku se od šikany mladistvých vyznačuje nižší intenzitou brutality a oslabenou účinností manipulace. Směrem od mládeže k dětem můžeme tedy pozorovat v otázce šikany zmírňující se tendenci. Dětská šikana je více náladová a méně propracovaná. Dá se lépe odhalit a také snadněji napravit. Výskyt dokonaných šikan je zde menší než u dospívajících (13).

Pojem *chicane* pochází z francouzštiny a znamená *zvláštní druh agrese*. Používá se pro násilí mezi žáky, uční nebo chovanci ve školách, na učilištích nebo v nejrůznějších typech výchovných zařízení. Jedná se o takové jednání agresora, jehož záměrem je ohrožit, ublížit, ponížit nebo zesměšnit oběť (10).

Formou šikany se rozumí fyzická agrese a používání zbraní (oběť může být věšena, dušena, vysvlečena, kopána, bita, škrcena), slovní agrese a zastrašování zbraní (vyhrožování, pomlouvání, vysmívání, zastrašování, urážení), krádeže, ničení osobních věcí a manipulace s věcmi, násilné a manipulativní příkazy, zraňování izolací, ignorací, atd. (13).

Přímé známky šikany jsou posměch, ponižující přezdívky, nadávky, kritika dítěte, příkazy, fyzické napadání, rvačky. Nepřímé známky šikany můžeme vyzorovat, pokud je dítě o přestávkách často samo, nemá kamarády, o přestávkách vyhledává blízkost učitelů, působí smutně, depresivně, náhle se zhoršuje jeho prospěch, mívá poškozené věci nebo oděv, na těle se objevují modřiny, škrábance, odřeniny, které dítě nedovede vysvětlit (28).

Pro šikanující děti je typická touha dominovat a ovládat druhé. Tyto děti se snadno urážejí, mají sklon vidět agresi proti sobě i tam, kde není, jsou vztahovačné. Ublížování druhým pro ně představuje radost, někdy lze mluvit i o sadistických

sklonech. Typická je přítomnost emocionální necitlivosti a nezralosti, specifické vzorce chování a výchovy, nuda, zvědavost, různé formy sociopatie, psychopatie, agresivní sklony, vzrušení a touha po silných zážitcích. Šikanující pak bývá mnohdy bezděčně obdivován, mívá více sympatií než oběť, získává respekt pro svou sílu a dominanci. Mezi metody agresora k získání moci patří vedle fyzického násilí a vyhrožování hlavně psychická manipulace. Systematické opakování násilí často vede k tzv. vymývání mozku („brainwashing“), kdy agresor prostřednictvím násilí vnutí oběti své postoje a způsoby myšlení, které by za normálních okolností oběť nepřijala. Tím vzniká až extrémní forma závislosti na agresorovi a identifikace s ním. Oběť tak začíná vypovídat zcela proti pravdě a v zájmu agresora (**13, 28**).

Obětí agresivity se může stát kdokoli z nás. Riziko napadení však zvyšuje jakákoliv odlišnost jedince (handicap), tělesná slabost, sociální slabost rodiny, plachost, citlivost, nižší sebehodnocení, bázlivost, introverze nebo tendence vyhýbat se agresí. Obecně platí, že větší riziko nějaké formy násilí je v tom vztahu, kde existuje výrazná asymetrie moci (**10, 23**).

I dětská šikana může mít dlouhodobé psychické následky. Tzv. posttraumatická stresová porucha se může dostavit až po několika týdnech, měsících, ale i letech od napadení ve formě somatických potíží, nočních můr, úzkostí, denních představ a návratů do osudného dne. Tyto příznaky se objevují samostatně nebo ve vzájemné kombinaci a jsou důsledkem prožitého šoku, který naše psychika nebyla schopna vstřebat a překonat (**4**).

1.4.4.1 Stádia šikany

1. První stadium je tzv. ostrakismus. Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, oběť je neoblíbená, odmítaná skupinou, která ho pomlouvá, nebaví se s ní, spřádají se proti ní.
2. Ve druhém stadiu se objevuje fyzická agrese a přitvrzování manipulace. Oběť slouží jako ventil agresorovi. Ten si na něm vybíjí své špatné nálady a pocity. Opakující se agresivní chování slouží jako zábava i pro ostatní.

3. Ve třetím stadiu šikany dojde k vytvoření skupinky agresorů, tzv. jádra. Ti začínají spolupracovat a systematicky šikanovat svou oběť, zpravidla osobu zpočátku ostrakizovanou. Ostatní spolužáci svorně mlčí a tím respektují pravidla hlavního agresora.
4. Ve čtvrtém stadiu většina spolužáků přijímá normy agresorů. To se děje v případě, kdy se ve třídě neobjeví silná pozitivní skupina, která by se agresorům účinně postavila, což se většinou nestává. Ve skupině, která postrádá obranyschopnost, podskupina agresorů uchvátí neformální role vůdců a prosadí své normy. Dojde-li k tomu, nastane situace navozující konformitu i u méně ovlivnitelných jedinců a dochází ke zlomu. Agrese se tak postupně stane nepsaným zákonem, stejně jako mlčení o ní. Při vyšetřování většina spolužáků lže nebo nechce vypovídat, popřípadě svědčí falešně.
5. Páté stadium = dokonalá šikana. Zde jsou normy agresorů respektovány všemi. A ti, co je nerespektují, se stávají oběťmi. Agrese se začíná považovat za normální, zcela chybí pocit viny a soucitu (**13**).

1.4.4.2 Šikana dle pohlaví

Specifika existují u šikan nejen vzhledem k věku, ale také ve vztahu k pohlaví (**13**). Šikana a agresivita vůbec je převážně mužskou záležitostí. V prvních letech života jsou sice dívky stejně náchylné k fyzickým potyčkám jako chlapci, ale brzy se začnou uchýlovat spíše ke slovním útokům a psychickému teroru (pomluvy, nadávky, vytěsnění ze společnosti), nebo obracejí agresi do vlastního nitra. Násilí u dívek vrcholí kolem patnáctého roku – tedy o tři roky dříve než u jejich mužských protějšků. Přesto kriminalita dívek představuje jen asi šestinu všech zaznamenaných případů. Navíc se dívky dopouštějí převážně lehčích forem násilí a mnohem méně se u nich objevuje recidiva. Nižší agresivita dívek je způsobena hormonálními odlišnostmi, dívčí tělesnou konstitucí a v neposlední řadě výchovou. S dívkami se rodiče častěji mazlí, vedou je k něžnosti. Dívky bývají také pod přísnějším dozorem rodičů, kteří o ně mají větší strach (**1**).

Od chlapců se naopak očekává, že budou překonávat bolest a obtížné situace, proto z nich vychováváme silné muže, zachovatele rodu, a stejně tak k nim přistupujeme, aniž bychom si to uvědomovali. Synovi odpouštíme více než dívce. To všechno se odráží na odlišném projevu vlastní agresivity, kterou můžeme vyzorovat už z dětských her, které jsou u chlapců zaměřené na porovnávání síly a vzájemné soupeření. Šikana chlapců je brutálnější, více klade důraz na sílu a fyzické napadání (1, 2, 22).

Dětští agresori se často v posledních ročnících základní školy zhoršují v prospěchu, stávají se členy antisociálních part a to v budoucnu způsobuje mnohem více konfliktů se zákonem, než je běžné u ostatních dětí. Lze se domnívat, že snížíme-li jejich agresi v dětství, snížíme tím i riziko jejich kriminalizace v dospělosti. U šikanujících děvčat se vyšší počet konfliktů se zákonem neprokázal, v dospělosti však mohou být krutá k vlastním dětem (28).

1.4.4.3 Ústavní šikana

Šikana se překvapivě objevuje i tam, kde panuje přísná kázeň. V případech zaběhnutých tradic v učňovských internátech, dětských domovech, výchovných ústavech, věznicích či na vojnách se šikana stává trvalou součástí těchto institucí. Mechanismus šikanování zůstává zaběhnutým systémem předávaným z ročníku do ročníku.

Zařízení ústavní výchovy pro děti a mládež zastávají, co se dokonalosti a počtu šikan týče, v resortu školství prvenství. Důvodů hromadného výskytu šikan ve výchovných nebo diagnostických ústavech je více. Patří sem jak uzavření velkého počtu morálně narušených jedinců na jedno místo, tak mnohdy nadměrný počet svěřenců na malém prostoru. Mechanismy takovýchto krajně uzavřených institucí podporují růst šikany a zároveň brání jejímu odhalení a léčbě. Uzavřenou institucí se rozumí to zařízení, kde žijí mladiství odděleně od svých rodin a nemají tak její přímou ochranu. Jsou tedy plně odkázáni na pracovníky těchto zařízení a na jejich autoritativní systém, kázeň a disciplínu. Svěřenci tak mají drasticky omezenou svobodu a to

pochopitelně vede k uzavřenosti proti jakýmkoliv pozitivním změnám. V zásadě toto uspořádání vede k vytvoření dvou nepřátelských táborů. Tato nepřátelská atmosféra se projevuje nespolupracováním a nedůvěrou, podporuje růst sobectví, krutosti a násilí. Dochází k oslavování násilí, zneužívání moci agresory a ke ztrátě významu pojmů jako je láska nebo pomoc bližnímu. Důležitosti naopak nabývá ostraha a různá omezení. Individualita jedince bývá často v těchto zařízeních potlačena, což usnadňuje prolomení osobního prostoru. Svěřenci hledají ztracenou identitu přes utrpení druhého. Šikana se tím pádem stává zaběhnutou tradicí a je předávána z generace na generaci, osobnostní charakteristiky agresorů tak zde ustupují do pozadí (13). Přesto zkušenosti ukazují, že při vyšším intelektu jednotlivců se hlavním agresorem stává osobnost obvykle nenápadná, neupozorňující na sebe personál, ale sociálně velmi zdatná, se sklonem účinně manipulovat. Ve skupině, kde u jednotlivců převládá méně diferencovaný intelekt, je agresorem osobnost s velkou fyzickou silou a méně rozvinutou kontrolou síly (17).

1.4.4.4 Kyberšikana a stalking

Kyberšikana je vynálezem moderní doby. Jedná se o úmyslné, opakující se a nepřátelské chování, jehož cílem je ublížit oběti za použití informačních a komunikačních technologií. Kyberšikana může mít mnoho podob, nejčastěji posílání vulgárních či výhružných sms, emailů nebo výhružné telefonáty, vytváření webových stránek, kde je oběť zesměšňována apod. Na rozdíl od klasické šikany je kyberšikana zrádnější. Oběť nemusí vědět, kdo je agresorem, nemůže se patřičně bránit. Zatímco v případě šikany je domov oběti místem, které ji před útoky chrání, u kyberšikany je tomu naopak. Oběť tak nemá šanci agresorům uniknout (18).

Kyberšikana skýtá agresorům anonymitu. Poslání výhružného vzkazu je jednodušší, než se setkat se svou obětí tváří v tvář. Agresoři tak nemusejí nutně být starší nebo fyzicky silnější než jejich oběti (18).

Stalking znamená nebezpečné soustavné pozorování, obtěžování nebo sledování oběti, ať už formou posílání desítek SMS zpráv či emailů denně, obtěžováním nebo

pronásledováním oběti na každém jejím kroku. Ne vždy se při stalkingu nutně jedná o agresivní fyzický útok, přesto v některých případech může napadením skončit. Pro pronásledovaného stalking představuje v první řadě neskutečný psychický teror. Ačkoli je v mnoha zemích na západě stalking zakotven v trestním zákoně a pachatelé jsou stíháni policií, v České republice se zatím označení stalkingu za trestný čin neplánuje. Pro oběti tak neexistuje možnost, jak se svých pronásledovatelů zbavit. Přitom se odhaduje, že se stalkingem se setkalo až 10% Čechů (8).

1.4.5 Agresivita v médiích

První diskuze o tom, zda kreslené seriály mohou kazit mravy mládeže, se objevila už v roce 1851. Později se kritika dostala i na filmy, neboť inspirují k nápodobě zločinů. Konkrétně televize byla silně kritizována již od počátku své existence.

Faktem je, že televize zobrazuje mnohem více násilí fiktivního než skutečného, protože nechutnosti a násilí jsou atraktivnější a zvyšují sledovanost (5). Lidé (včetně dětí) reagují na takový typ zpráv dychtivě, protože se tímto způsobem nejrychleji vzruší a zbaví se tak bez námahy nudy. Od pasivního vychutnávání násilností a krutostí je jen malý krok k různým podobám aktivního vyhledávání vzrušení formou agresivního chování (7). Škodlivé účinky na děti však může mít vedle naturalisticky popisovaného skutečného násilí i násilí fiktivní. Hranice mezi tím, co se skutečně stalo a tím, co nadsadili autoři pro větší účinnost pořadu, je často nejasná (19). Navíc děti dokáží rozlišovat mezi reálným a fiktivním teprve po 11. až 12. roce života (9).

Problematika mediálního násilí by se neměla redukovat pouze na akční „krvavé filmy“, které bývají velmi často kritizovány (10). Za negativní jevy televizních stanic se považuje samoučelné zobrazování násilí, jeho zlehčování, vulgární zobrazování sexu, agresivita zaměřená proti některým sociálním skupinám a špatný příklad pro děti a mladistvé ohrožující jejich psychický, morální a sociální vývoj (19). Na děti, mladistvé a labilní jedince může mít negativní vliv i sledování mnoha dalších nevhodných pořadů, které na ně mají emocionální dopady (vzrušení, neklid, strach). Je doloženo, že děti se v důsledku dlouhodobého a opakovaného sledování programů s násilím stávají méně

citlivé k bolesti a utrpení druhých (10). Televize totiž trvale mění způsob vnímání světa, otupuje citlivost. Důsledkem je imunizace vůči násilí a lhostejnost vůči obětem (2). Svět kolem je navíc v médiích prezentován jako plný agrese a zla, bývá proto považován za mnohem nebezpečnější a je přeceňován rozsah kriminality. Děti pak mohou být úzkostnější a bázlivější, u disponovaných jedinců se může posílit naopak právě agresivita. Za disponované můžeme považovat ty děti, které se setkávají s rodičovským nezájmem, mají pro násilí dědičné a konstituční faktory, nebo přísluší k deviantním skupinám. Tyto děti může vyobrazení násilí v médiích k agresivitě skutečně inspirovat – nejpravděpodobnější je, že může ovlivnit styl činu, nebo zvýšit úroveň násilného činu díky „přiučení se“ novým poznatkům (10, 11, 14, 19).

Rozvoj techniky s sebou mimo jiné přináší také nová nebezpečí například ve formě počítačových her, jejichž doménou je hlavně umění stírat hranici mezi virtuálním a reálným světem, které je stále dokonalejší, a tím se zvyšuje tendence k závislosti. Hrozbou je pak vytvoření dokonalé iluze, kdy hra probíhá zdánlivě v současnosti a v reálném světě, hráč se při hraní učí řešit sociální situace takovým způsobem, který ve hře vede k cíli, v realitě je ale naprosto nevhodný. Dalšími známými riziky počítačových her jsou sklon riskovat, zhoršení kvality interpersonálních vztahů, úzkost v sociálních vztazích, oslabení prosociálního chování, zhoršená schopnost adaptace a v neposlední řadě právě agresivita. Více než 85 % počítačových her obsahuje nějakou formu násilí, z toho polovina z nich násilné chování závažného charakteru. Nejnebezpečnější forma násilí je ta, kterou může dospívající v reálném životě snadno napodobit (např. bodnutí nožem). Rizikem jsou zároveň násilně se chovající kladní hrdinové. Ti jsou z hlediska učení se násilí daleko nebezpečnější než záporné postavy (12, 20, 31).

Všeobecně platí, že dítě nedostatečně vychovávané přijímá snadněji jako vzory i nežádoucí formy chování. Vliv médií na děti a mládež je mnohem méně významný než vliv lidí, s nimiž děti svůj čas skutečně tráví. Pokud je násilí v rodině dostatečně pod kontrolou, násilí v médiích by samo o sobě nemělo způsobit násilné chování u dětského diváka (19).

2. CÍLE PRÁCE

- 1) Určit hlavní příčiny vzniku agresivity u dotazované skupiny.
- 2) Zjistit vliv agresivity na sociální adaptaci agresivního jedince, popřípadě problémy, které agresorovi jeho jednání způsobuje.

Hypotézy budou stanoveny v závěru práce.

3. METODIKA

3.1 POUŽITÁ METODA

Jelikož agresivita dětí a mládeže je sociálně patologický jev převážně skrytý a neobjevující se často v „běžné populaci“, bylo zvoleno zpracování formou kvalitativního výzkumu, při kterém se pracuje s malým souborem respondentů.

Původně zamýšlený řízený rozhovor byl z důvodu zachování anonymity dívek a z bezpečnostních důvodů zavedených ve výchovném ústavu, kde byl sběr dat realizován, nahrazen poměrně podrobným anonymním dotazníkem s jednoduše a výstižně volenými 29 základními otázkami, a to převážně otevřenými s možností vyjádření vlastního názoru. Tato dotazníková metoda je formálně nejbližší právě standardizovanému řízenému rozhovoru. Anonymita při vyplňování dotazníku navíc zvyšuje pravděpodobnost pravdivějších odpovědí, respondent odpovídá upřímněji a otevřeněji i v důvěrnějších otázkách (15). Právě z důvodu větší neformálnosti jsem zvolila v celém dotazníku tykání. Další výhodou této metody je časová nenáročnost.

V úvodu dotazníku se nachází oslovení a představení sebe i své práce. Velký důraz byl kladen hlavně na sdělení anonymity. Následují identifikační otázky. Celý dotazník je pak koncipován ve dvou základních pohledech. V první části dotazníku je soubor otázek zaměřených na setkání se s agresivitou namířenou proti respondentovi a na způsob, jakým respondenta tato zkušenost ovlivnila. Druhá důvěrnější část zkoumá vlastní agresivní projevy respondenta a jeho názor na toto jednání. Plné znění dotazníku je uvedeno v příloze 1.

3.2 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO SOUBORU

Pro výzkum byl zvolen tzv. účelový výběr – vzorek vyskytující se v určité řadě, který reprezentuje konkrétní zkoumaný jev (15). Cílovým souborem byly dívky, které byly v době dotazování chovankami Výchovného ústavu, střední školy a školní jídelny v Jindřichově Hradci. Tento ústav pečuje o dívky v adolescentním věku mezi 15. a 18.

rokem, které mají nařízenou ústavní výchovu, avšak vyžadují zvýšenou individuální péči, kterou jim není schopno poskytnout běžné zařízení. Přesněji problematiku výchovných ústavů definuje zákon číslo 109/2002 Sb., který v § 14 odstavci 1 uvádí, že výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální (34). U většiny dívek pak převládají v chování právě agresivní prvky a s nimi spojené výchovné potíže.

V průběhu výzkumu jsem musela respektovat kritéria výchovného ústavu, takže po kontaktování ředitele organizace a osobní schůzce s ním jsme se dohodli na rozdání dotazníků dívkám během jejich školního vyučování místní psycholožkou, se kterou byly jednotlivé otázky předem prokonzultovány. Škola je přímou součástí výchovného zařízení.

Vzhledem k psychiatrickým, zdravotním, rozumovým či jiným omezením (ne každá dívka umí číst a psát) nebyly schopny dotazník vyplnit všechny dívky. Vyplňování bylo zcela dobrovolné, žádná z dívek nebyla povinna dotazník vyplnit, mnoho z nich vzhledem ke svým povahovým či výchovným problémům ani o vyplnění nemělo zájem. Z těchto důvodů byl celkový počet použitelných kompletně vyplněných dotazníků z velké části zredukován. Konečný počet čítal 10 dotazníků.

4. VÝSLEDKY

4.1 UKÁZKOVÝ PROFIL DÍVKY Z VÝCHOVNÉHO ÚSTAVU (KAZUISTIKA)

Rodina

Dnes 17letá dívka pochází z problémové rodiny, je prostřední dítě, má dvě sestry. Se starší sestrou se nevidá, protože už s nimi nebydlí, nemá k ní žádný vztah, tvrdí, že ji vlastně vůbec nezná. S mladší sestrou má velmi citový vztah, starala se o ní, když byla doma. V rodině se dlouhodobě vyskytuje domácí násilí – agresorem je otec, který matku a dcery týral. Matku i v přítomnosti dětí slovně napadal, údajně došlo i k sexuálnímu zneužití. Matka je alkoholička, mnohokrát nepřišla vůbec domů, o domácnost se nestarala. Když přišla opilá, dívku bila a sprostě jí nadávala.

Rodina je hluboce dysfunkční, s vysokou konfliktností a nedostatečnou emoční vřelostí, s narušenou komunikací a s nejasnými hranicemi v soužití. Výchova dívky byla nesoustavná s naprosto odlišným výchovným působením otce a matky (nadměrné fyzické tresty naproti přílišné autonomii, žádným stanoveným hranicím).

Otce si v dnešní době dívka velmi idealizuje, vnímá ho jako hodného a spravedlivého, ač přísného. Matku považuje za falešnou a bezcharakterní, má k ní až nenávistný vztah. Vztah k otci lze hodnotit jako závislý, nekritický, jednostranně pozitivní.

Současnost

V současnosti je dívka ve vazbě a je trestně stíhána, protože týrala svou matku. Matce hrubě nadávala a urážela ji, vyhrožovala ublížením na zdraví až fyzickou likvidací, přikazovala jí, co má udělat. V jednom případě jí dala i facku. Ohrožovala ji nožem a žehličkou. To vše se dělo ve spolupráci s otcem, který je rovněž stíhán za týrání osoby žijící ve společném bytě. Dívka se s otcem – agresorem – identifikovala, přejala jeho názory, postoje a způsoby chování vůči matce. Spolu s otcem vytvořila proti matce koalici.

Minulost (škola, drogy, ústavy)

Na základní škole měla dvojku z chování za drzé jednání s učiteli a za rvačky, byla vyšetřována policií za šikanu jedné dívky. Na odborném učilišti byla podmíněčně vyloučená za nekázeň.

Kouří od 11 let. Na základní škole poprvé vyzkoušela marihuanu. První zkušenost s alkoholem měla v 10 letech, kdy se poprvé opila. To ale odsuzuje, protože nechce být jako matka. Na útěku z výchovného ústavu zkusila heroin a pervitin, který později začala užívat pravidelně nitrožilně.

Rodiče postupně přestali zvládat dceřino chování, zejména matka v dobách zahraničních služebních cest manžela. Dívka často utíkala z domova, když jí rodiče něco nedovolili. Neakceptovala pravidla. Následovalo nejprve umístění do střediska výchovné péče, následně do diagnostického ústavu a později pro obtížné přizpůsobování se do výchovného ústavu pro mládež s nařízenou ústavní výchovou. Z výchovného ústavu dvakrát utekla. Během útěku žila v bytě romského páru, díky kterému začala užívat heroin a pervitin. Společně s nimi chodila krást. Byla nucena pronášet z obchodů tašky s ukradeným zbožím, přičemž byla jednou chycena. Policii nahlásila jméno své sestry.

Osobnost (psychologické vyšetření)

V sociálním kontaktu inklinuje k prosazování vlastních zájmů, k manipulaci (pasivní i agresivní). V komunikaci používá hojně vulgarismy. Emotivita je oploštělá, afektivita hůře kontrolovaná. Rozumové schopnosti jsou v průměru. Má sníženou verbální složku, což je podmíněné nedostatečnou podnětností rodinného prostředí v dětství, výukovou zanedbaností a do jisté míry se zde odráží i dívčín postoj ke škole.

Dosavadní vývoj osobnosti je nerovnoměrný a disharmonický především díky nepříznivým vlivům prostředí (chronicky konfliktní vztahy v rodině, násilí v rodině, týrání, inadekvátní výchova a citová deprivace). Poruchy chování byly u dívky diagnostikovány již v minulosti. V chování jsou typické rysy egocentrismu, impulsivity a bezohlednosti. Společensky je orientována jako extrovert, emočně nezralá, vzrušivá, náládová. Své emoce ventiluje otevřeně navenek, bez dostatečné emoční kontroly,

reaguje impulzivně, má sklony k afektivnímu vybití emocí. Má nižší frustrační toleranci a snížený práh pro uvolnění agrese. Především v zátěžových situacích má sklony reagovat agresivně. Agresivita se stala trvalým způsobem řešení konfliktních situací. V situacích subjektivně vnímaných jako ohrožení dívka užívá především útok (přímou agresi, zastrašování, vyhrožování, zahrání na útek), dále racionalizaci, bagatelizaci, identifikaci, svádění viny na ostatní atd. Má zvýšenou sebedůvěru, nepřipouští si možnost vlastního selhání či omylu a tím je málo odolná v situacích ohrožení. Identifikovala se s rysy opačného pohlaví jako je sebedůvěra, drsnost, tvrdost, věcnost a praktičnost. Její schopnost sebekontroly je snižená, reaguje impulzivně, bez rozvahy, často zkratovitě a málo domýšlí případné následky svého jednání. Ignoruje závazky k druhým lidem, postrádá schopnost empatie či soucitu. Společenské normy a konvence akceptuje pouze formálně, etické normy nemá dostatečně zvnitřněné, má sklony k jejich účelové interpretaci. Vůči autoritám zaujímá spíše lhostejný postoj, nerada se podřizuje, rozhoduje se po svém, tíhne k rebelantství a k revoltě. Je málo vytrvalá, postrádá trpělivost, má sklon ke střídání cílů a k preferenci činností, které přinášejí snadný zisk.

Sociální kontakty navazuje snadno, spíše povrchně a obtížně si k někomu vytváří hlubší citový vztah. Své sociální okolí v důsledku traumatizujících zážitků z rodiny vnímá s hostilním nastavením a tak i neutrálním podnětům ze strany svého okolí přisuzuje nepřátelský význam. Ve vztahu k druhým lidem je méně citlivá, chybí jí empatie, dostatek tolerance, ochota ke spolupráci. Často u druhých lidí hledá chyby a jejich slabá místa. Chce mít ostatní pod kontrolou, svět kolem sebe vnímá jako soubor objektů, které je třeba uspořádat, manipulovat, čehož je možné dosáhnout bez nějaké zvláštní vřelosti. Lidi kolem sebe vnímá spíše jako prostředky a ne jako cíle. Ve vrstevnické skupině usiluje o získání společenského uznání, obdivu, privilegií či významného postavení. K prosazení svých zájmů je ochotna užít i lži a manipulace.

Pedopsychiatrické vyšetření

U dívky jde o disharmonický vývoj osobnosti s dissociálními poruchami chování, ne o duševní chorobu, která by narušovala rozpoznávací a ovládací schopnosti.

Užívání drog nevedlo k návyku. Dívka tedy v době spáchání trestného činu mohla plně rozpoznat jeho nebezpečnost a je schopna hodnotné účasti na trestním řízení.

Závěr

Dívka byla od raného dětství silně ovlivněna nefunkčním rodinným prostředím s hojným výskytem patologických jevů (alkoholismus, domácí násilí), což se promítlo do jejích současných vzorců chování a vyjadřovaných hodnot. Zároveň u dívky došlo k identifikaci s agresorem (otcem) – tento jev je velmi častý například u obětí šikany. Rodinná atmosféra přispěla také k výskytu patologického jednání samotné dívky (problémy ve škole, poruchy chování, abúzus drog). Typické je i „stěhování se“ z ústavu do ústavu. Málokdy tento typ dětí skončí pouze v jednom zařízení. Důsledkem nedostatečné výchovy a absence emocionální podpory se dívka naučila své okolí využívat pouze pro dosažení vlastních cílů, není schopná navázat hlubší sociální vazbu. V případě vyskytnutí se překážek, které jí brání dosáhnout svého cíle, často využije právě naučené agresivní vzorce jednání, k čemuž přispívá i nízká frustrační tolerance. Své zájmy staví na první místo a díky vysokému sebevědomí nevidí své vlastní chyby.

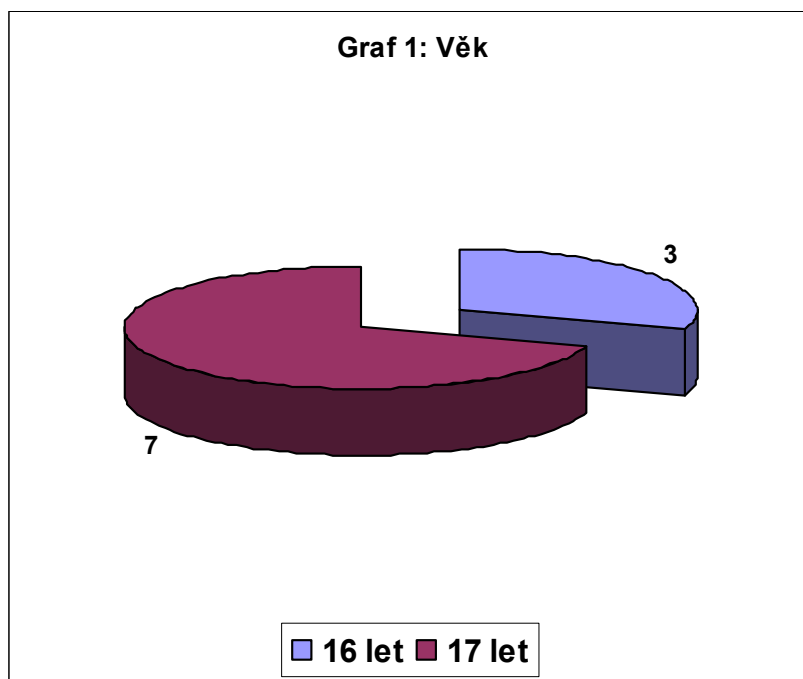
Prognóza do budoucna

Prognóza dívčina dalšího vývoje je ve vztahu k protispolečenskému jednání nepříznivá vzhledem k deficitu v oblasti vyšších etických a sociálních citů a nedostatku morálních zábran. Zároveň je dle posudku plně odpovědná za svůj čin. Je tedy pravděpodobné, že bude v blízké budoucnosti odsouzena k výkonu trestu.

4.2 ANALÝZA SPOLEČNÝCH ZNAKŮ

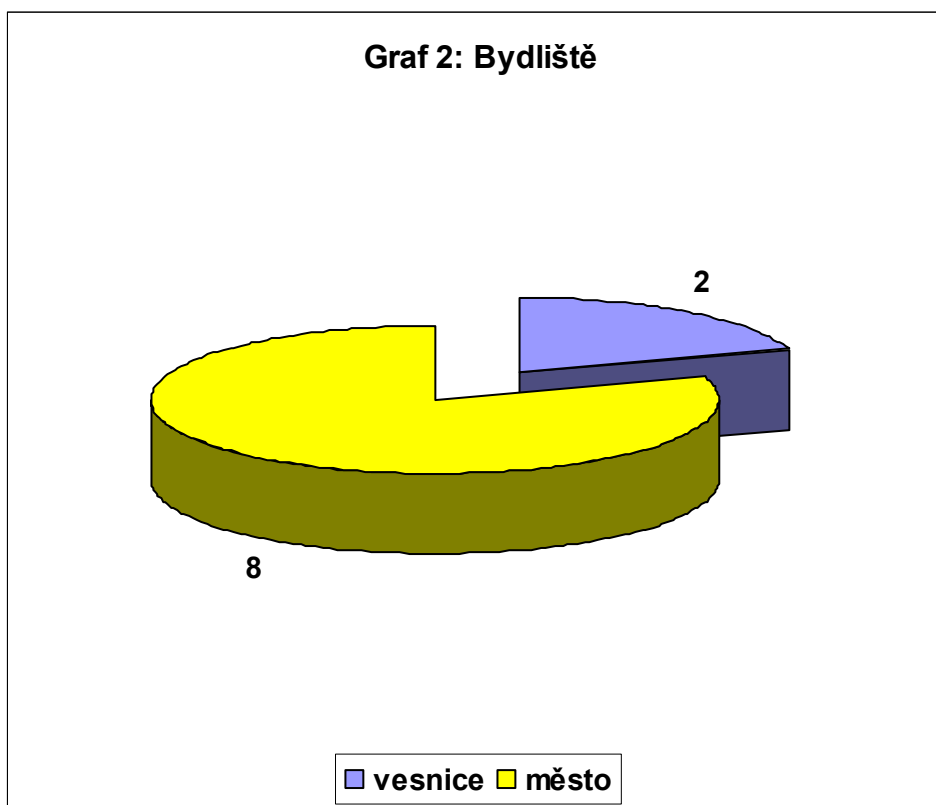
4.2.1 Agresivita namířená proti respondentovi

- S agresivitou, která byla namířena proti osobě samotného respondenta, se setkala všech 10 dotázaných dívek.
- Graf 1 ukazuje věk dotazovaných. Z 10 dívek bylo 7 dívek ve věku 17 let a 3 dívky ve věku 16 let.

Zdroj: Vlastní výzkum

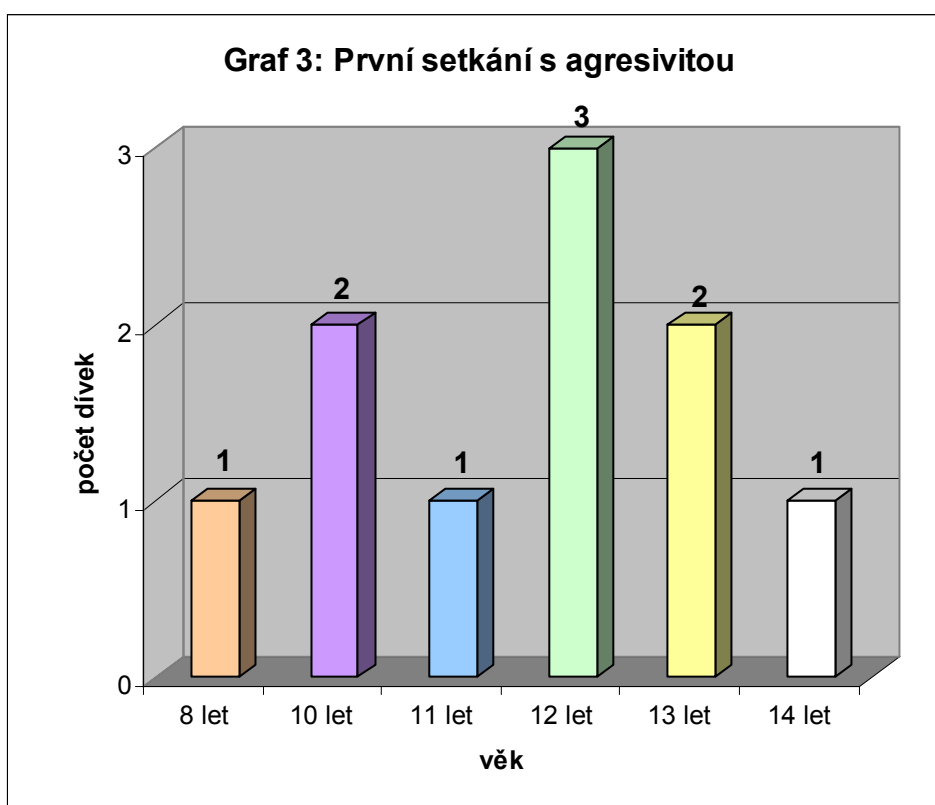
- Graf 2 popisuje bydliště respondentů, na možnost „vesnice“ odpověděly 2 dívky, možnost „město“ vybralo 8 dívek.

Zdroj: Vlastní výzkum

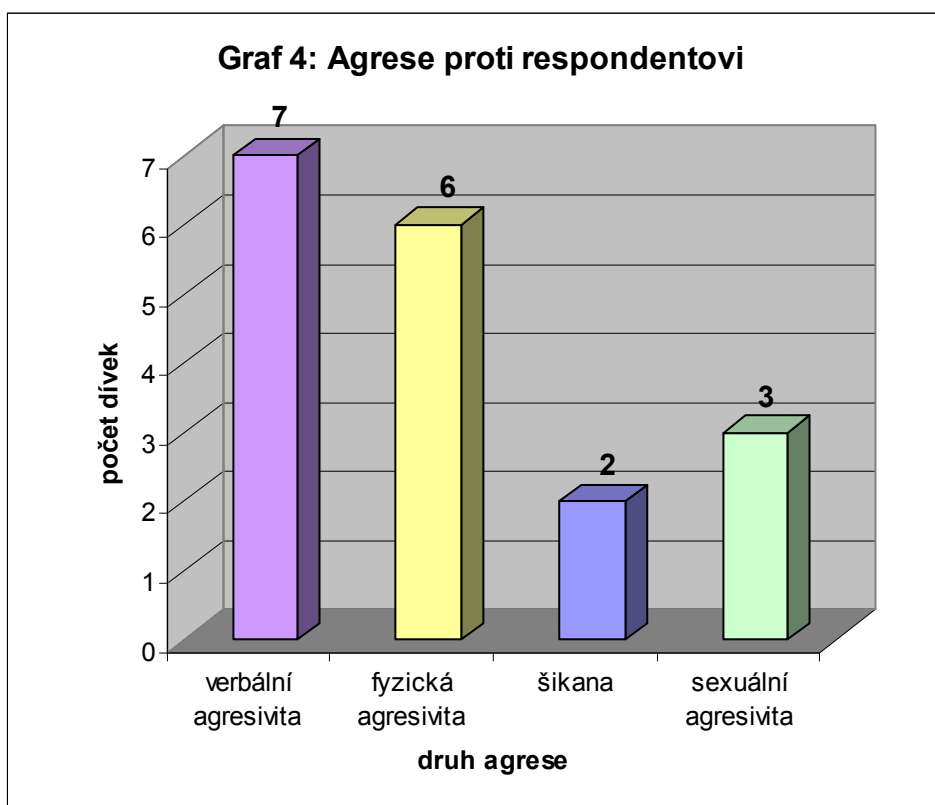

- Graf 3 znázorňuje věk, ve kterém se dívky poprvé setkaly s agresivitou. Bez výjimky šlo vždy o dětský věk. V 8 letech agresivitu zažila jedna dívka, dvě dívky v 10 letech, jedna dívka v 11 letech, tři dívky ve 12 letech, dvě dívky ve 13 letech a jedna dívka ve 14 letech.

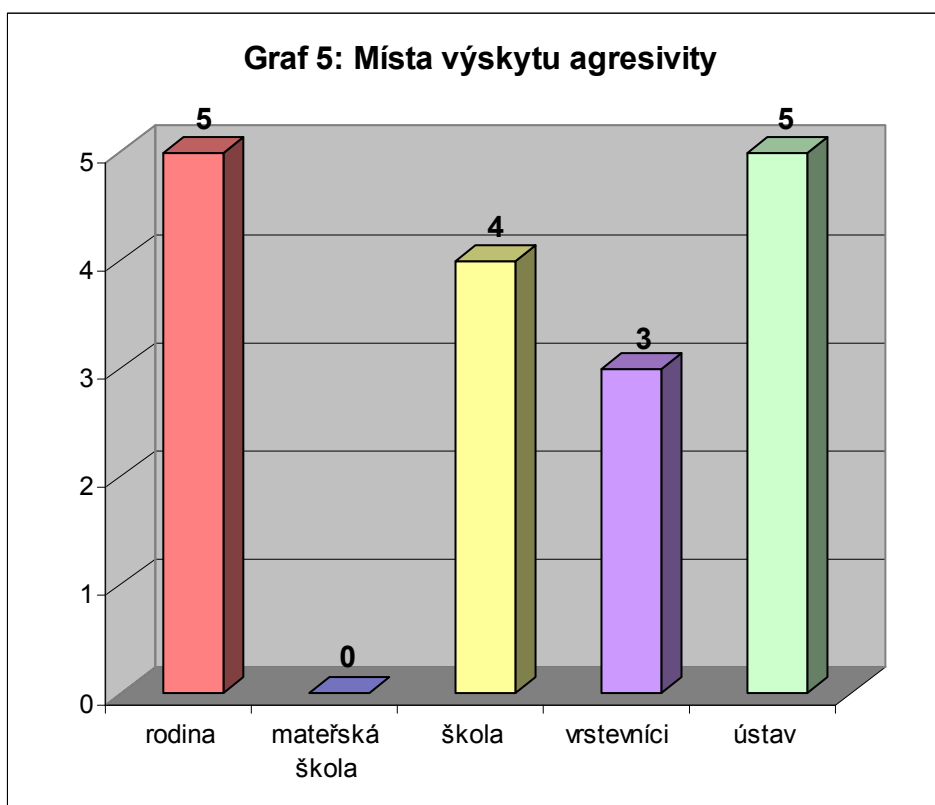
Zdroj: Vlastní výzkum

- Na grafu 4 jsou zakresleny druhy agrese, se kterými se dotazované setkaly. Dívky mohly uvést více možností. Nejčastěji se setkaly s verbální agresivitou – 7 dívek. S fyzickou agresivitou se setkalo 6 dívek, se šikanou 2 a se sexuální agresivitou 3 dívky.

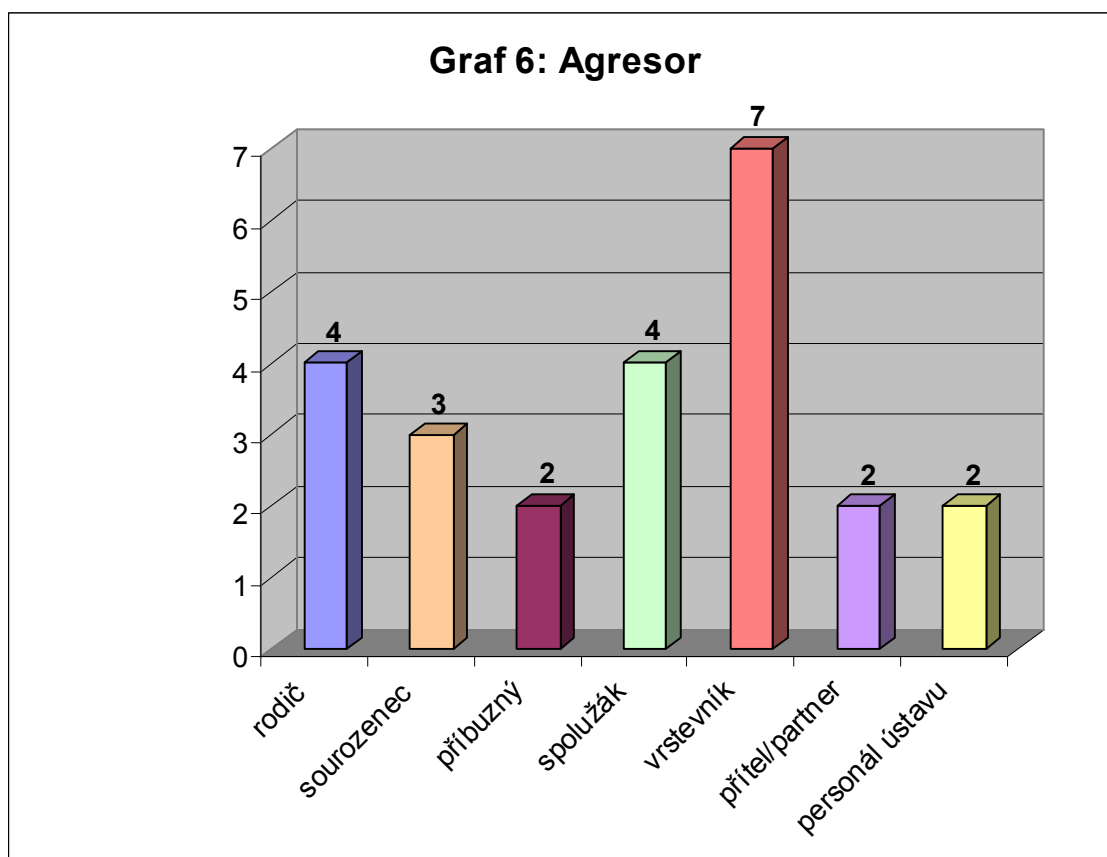
Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 5 ukazuje místa, kde k agresivitě došlo. Zde bylo opět možné vybrat více odpovědí. Možnost „rodina“ vybralo 5 dívek, „škola“ 4 dívky, „vrstevníci“ 3 dívky a „ústav“ 5 dívek. Na možnost „mateřská škola“ neodpověděla žádná z dotazovaných.

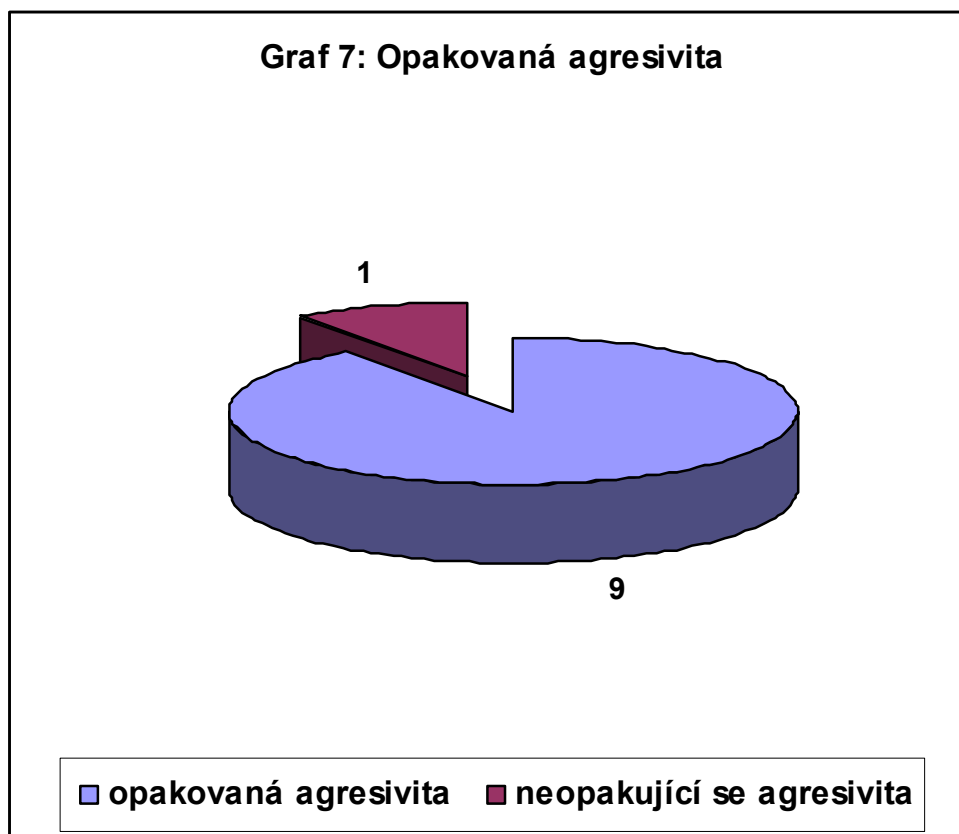
Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 6 znázorňuje osoby agresorů. Ve 4 případech jím byl rodič, ve 3 sourozenec, ve 2 příbuzný, ve 4 spolužák, v 7 případech vrstevník, ve 2 přítel / partner a v 1 případě personál ústavu. Dívky volily v této otázce více odpovědí.

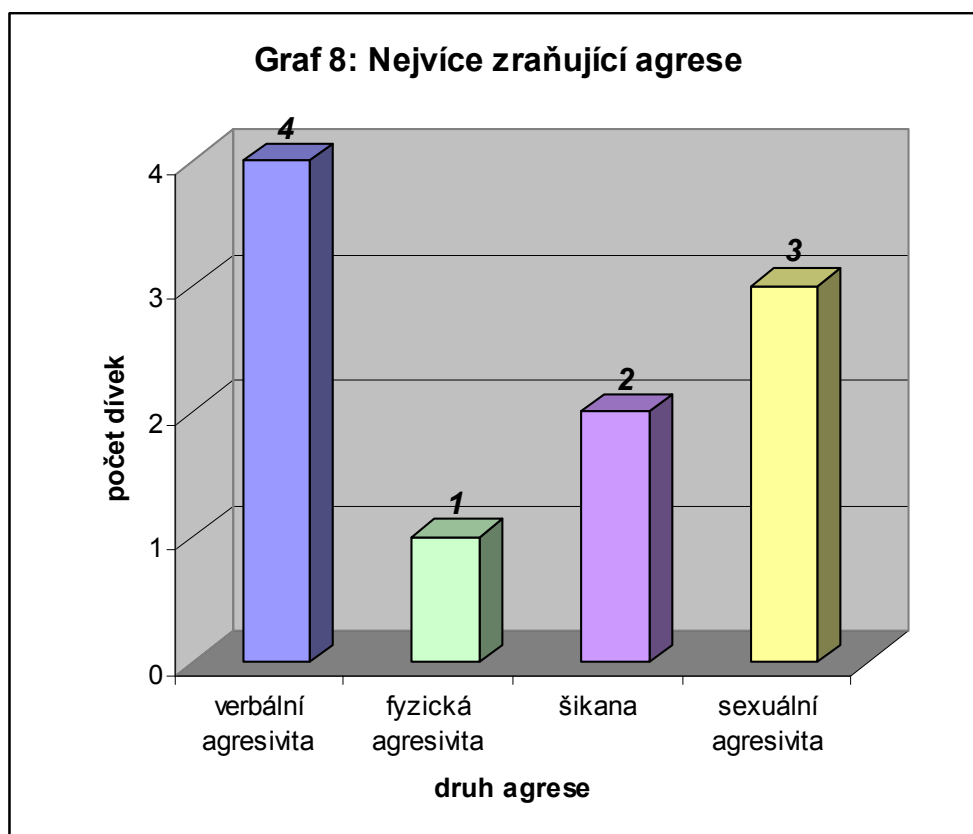
Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 7 ilustruje, v kolika případech šlo o opakovanou agresivitu. Tuto možnost zvolilo 9 dívek, pouze u 1 dívky šlo o jediný výskyt agresivity.

Zdroj: Vlastní výzkum

- V grafu 8 jsou zobrazeny odpovědi na otázku: „Který agresivní čin ti nejvíce ublížil?“. Jako nejvíce zraňující byla volena verbální agresivita a to ve 4 případech, pouze v 1 případě to byla fyzická agresivita, šikana ve 2 případech a ve 3 případech sexuální agresivita.

Zdroj: Vlastní výzkum

- V tabulce 1 jsou uvedeny přetrvávající následky agresivity. Ty pociťuje 7 dívek z 10. 4 dívky napsaly, že jsou nyní také agresivní, jedna dívka se od té doby sebepoškozuje, jedna dívka uvádí, že má dodnes strach z lidí a jedna dívka se stala v důsledku prožité agresivity drogově závislou.

Tabulka 1: Následky agresivity

Odpovědi respondentů	Četnost odpovědí
Agresivní chování dotazované	4
Sebepoškození	1
Strach z lidí	1
Drogová závislost	1

Zdroj: Vlastní výzkum

- Příznaky posttraumatické stresové poruchy přiznává 5 dotazovaných dívek z 10.
- Tabulka 2 ukazuje odpovědi dívek na otázku, zda mají dodnes kvůli agresivním zážitkům z někoho strach. 3 dívky žádný strach nepociťují. Naopak kladně odpovědělo 7 dívek. Obecně z lidí mají strach 3 dívky, 1 z mužů, 1 z žen, 1 z autorit a 1 z rodičů.

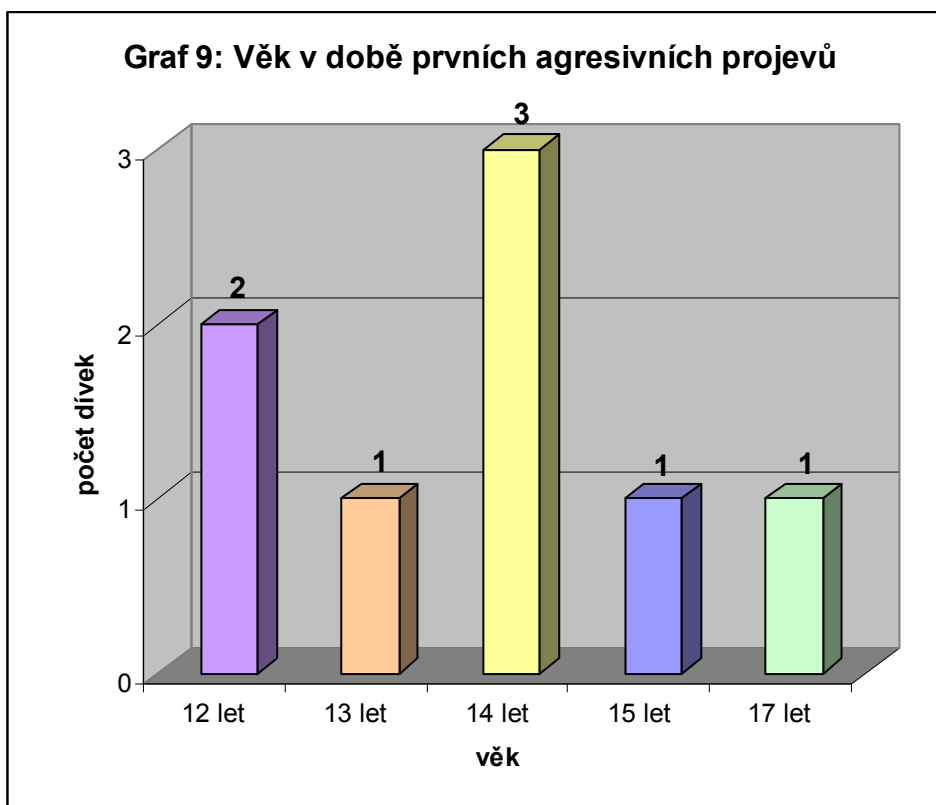
Tabulka 2: Strach jako následek prožité agresivity

Odpovědi respondentů	Četnost odpovědí
Strach z lidí	3
Strach z mužů	1
Strach z žen	1
Strach z autorit	1
Strach z rodičů	1

Zdroj: Vlastní výzkum

4.2.2 Vlastní agresivní projevy respondentů

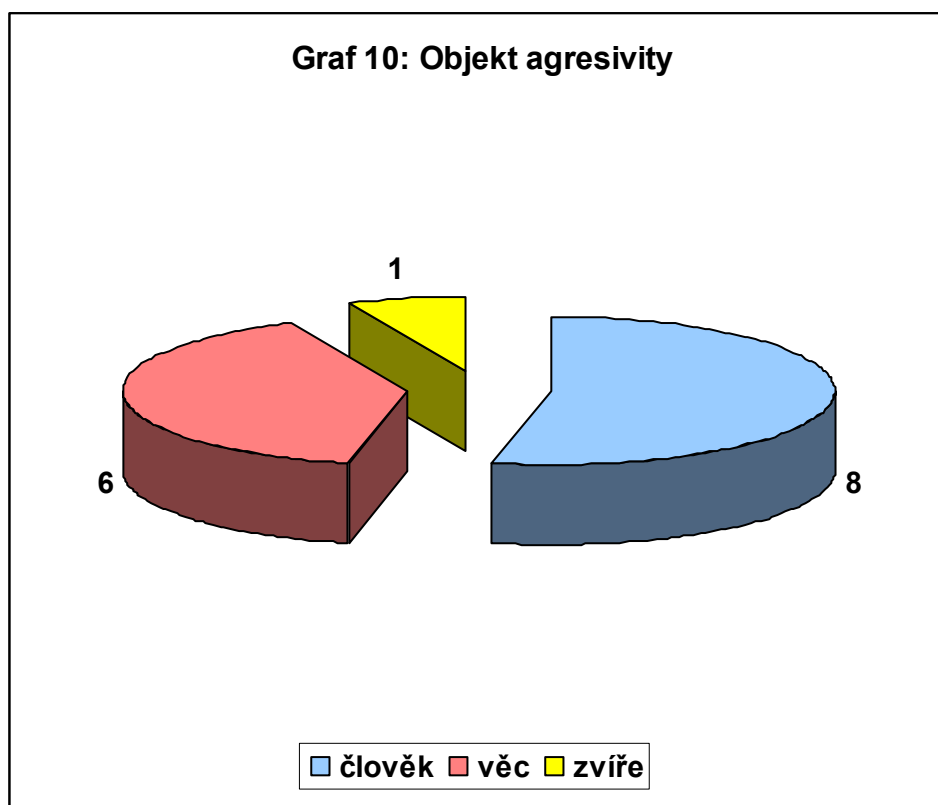
- Svou vlastní agresivitu přiznalo 8 dívek z 10 dotazovaných. 2 dívky uvedly, že nikdy agresivní nebyly.
- Graf 9 zachycuje věk osmi dívek v době jejich prvních agresivních projevů. Dvě dívky napsaly, že jim v té době bylo 12 let, jedné bylo 13 let, třem bylo 14 let, jedné 15 let a jedné 17 let.

Zdroj: Vlastní výzkum

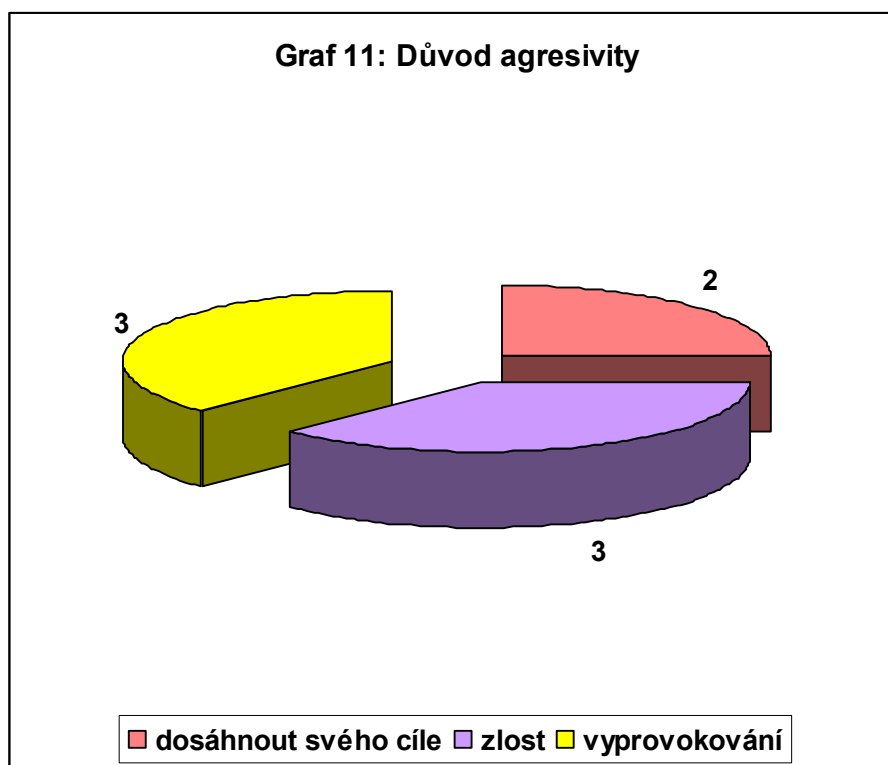

- Z grafu 10 vyplývá, že nejčastěji byla agresivita namířena proti lidem – napsalo 8 dívek. 6 dívek uvedlo „věc“ a 1 dívka „zvíře“. V tomto bodě dívky mohly zvolit více odpovědí.

Zdroj: Vlastní výzkum

- Důvody agresivity zachycuje graf 11. Jedním z důvodů byla snaha dosáhnout svého cíle/vynutit si něco – tento důvod uvedly 2 dívky z 8. 3 dívky byly agresivní ve zlosti a 3 dívky byly vyprovokovány.

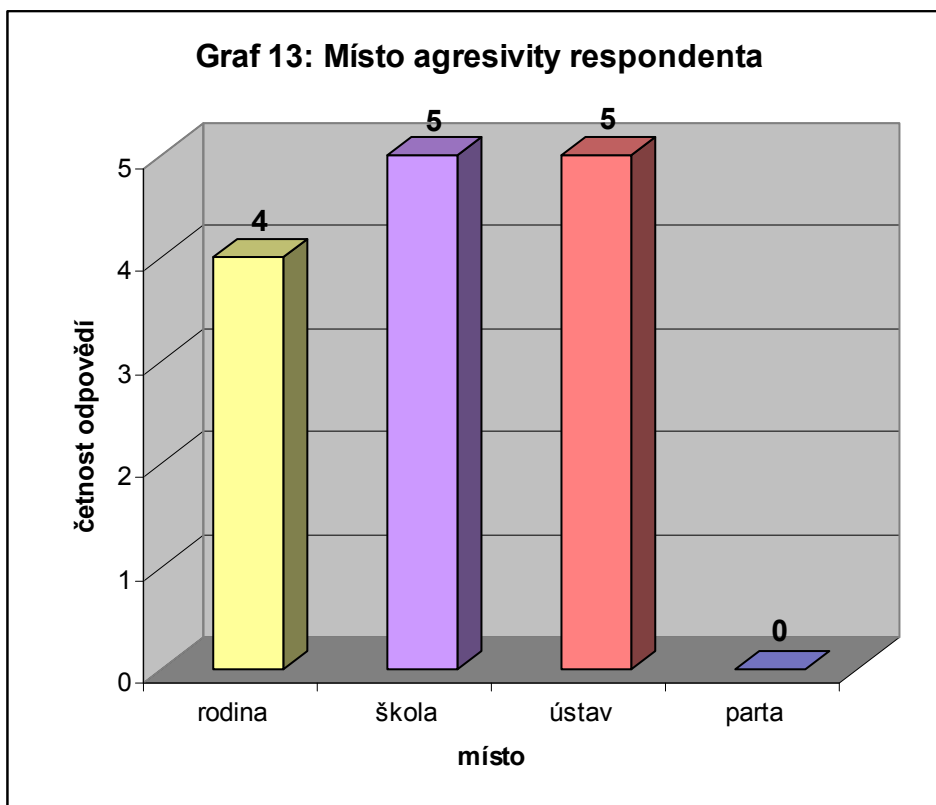
Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 12 zobrazuje, zda agresivita probíhala opakovaně či nikoli. Z 8 dívek 7 potvrdilo, že byly agresivní vícekrát. Jenom 1 dívka byla agresivní pouze jednou.

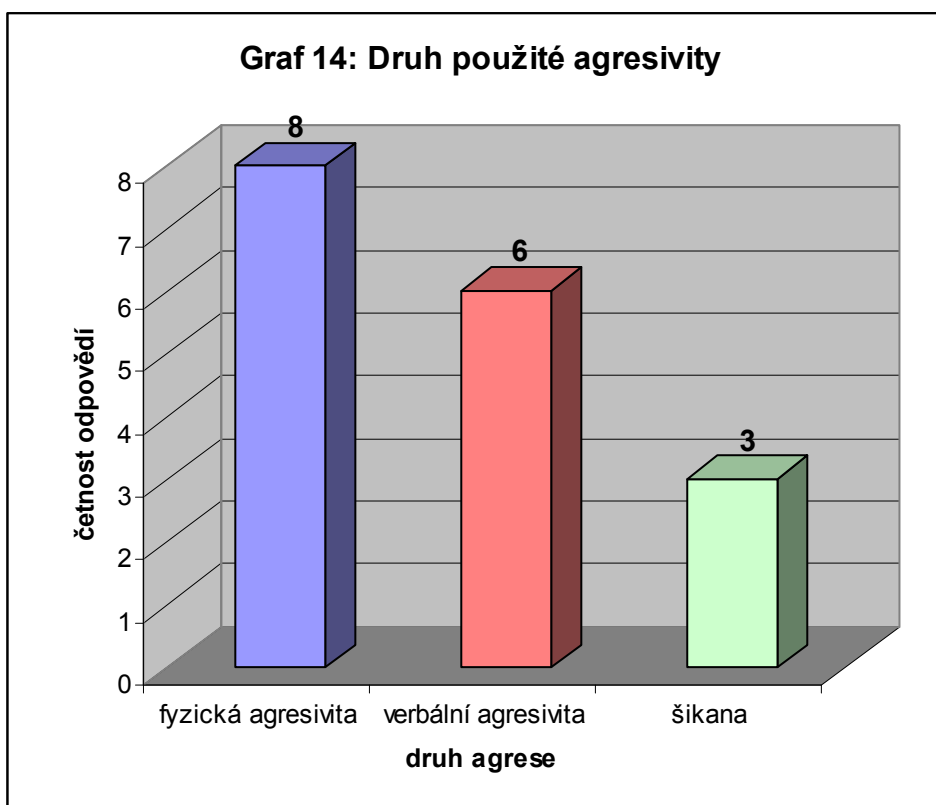
Zdroj: Vlastní výzkum

- Místo, kde se agresivita odehrála, vyobrazuje graf 13. 4 dívky byly agresivní v rodině, 5 dívek ve škole a 5 dívek v ústavu. V tomto bodě dívky mohly vybrat více odpovědí, přesto možnost „parta“ neoznačila ani jedna dívka.

Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 14 ukazuje druh použité agresivity. Respondentky mohly volit více odpovědí. Nejčastěji volenou variantou byla „fyzická agresivita“ – 8 dívek, 6 dívek použilo i „verbální agresivitu“ a 3 dívky „šikanu“.

Zdroj: Vlastní výzkum

- V tabulce 3 jsou zaznamenány následky, které pro dotazované mělo jejich agresivní jednání. 4 odpovědi lze souhrnně označit jako určité sankce/postihy, pro 2 dívky neměla jejich agresivita žádnou dohru, jedné dívce se po agresivním činu ulevilo a jedna dívka měla poté na sebe zlost. Odpovídalo 8 dívek.

Tabulka 3: Následky agresivního jednání

Odpovědi respondentů	Četnost odpovědí
Sankce / postih	4
Nic se nestalo	2
Úleva	1
Zlost na sebe	1

Zdroj: Vlastní výzkum

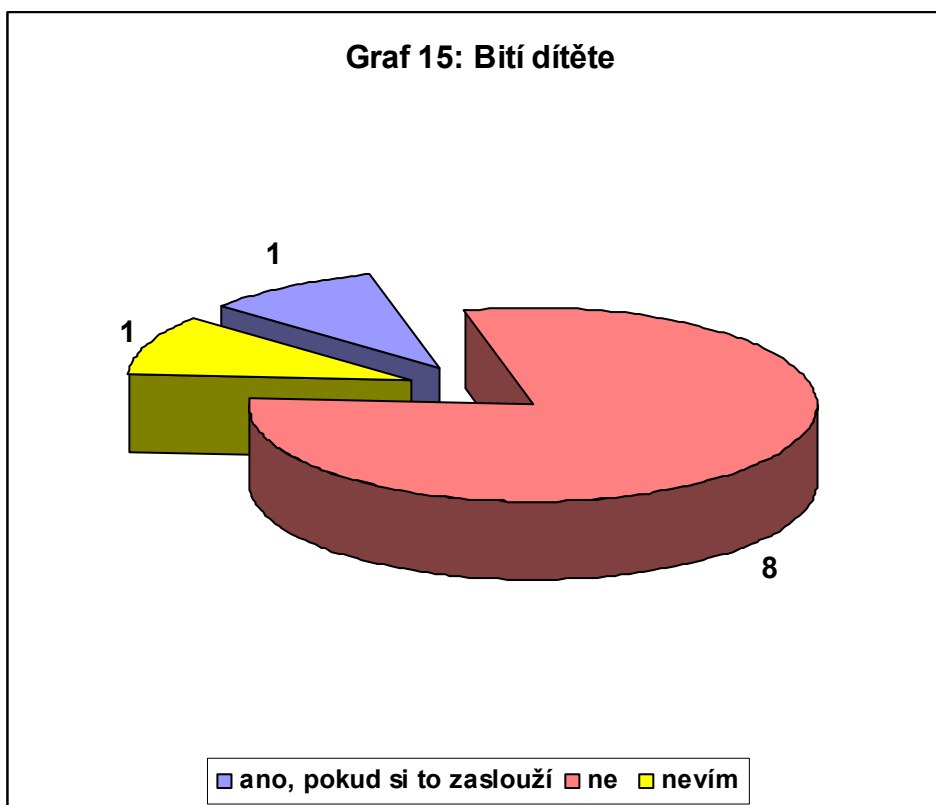
- Své agresivity následně litovaly pouze 3 dívky z 8.
- Autoagresi připustilo 5 dívek z 10 dotazovaných. Jako důvody uvedly „zlost na sebe“ – 2 dívky, „úleva“ – 2 dívky a „pokus o sebevraždu“ – 1 dívka. Odpovědi vyobrazuje tabulka 4.

Tabulka 4: Autoagrese

Odpovědi respondentů	Četnost odpovědí
Zlost na sebe	2
Úleva	2
Pokus o sebevraždu	1

Zdroj: Vlastní výzkum

- Graf 15. Na otázku, zda budou dívky v budoucnu bít své dítě, odpovědělo 8 dívek z 10, že „ne“. 1 dívka uvedla, že „nevím“ a 1 dívka „ano“, pokud si to dítě zaslouží.

Zdroj: Vlastní výzkum

5. DISKUSE

Výzkumu se účastnilo 10 dívek z výchovného ústavu pro mládež. Stáří dívek bylo v rozmezí mezi 16 a 17 lety. 7 dívek dosáhlo věku 17 let a 3 dívky 16 let. Z identifikačních údajů se více nepožadovalo z důvodu zachování maximální anonymity.

Zajímavá 100 % shoda byla v bodě setkání se s agresivitou namířenou proti osobě respondenta, kde všechny dívky uvedly kladnou odpověď. U 5 dívek z 10 se navíc jednalo o tak brutální čin, že důsledkem bylo zranění. 50 % dívek bylo agresivně vystaveno přímo v rodině, kdy agresorem byl nejčastěji rodič, sourozenec nebo příbuzný. Z těchto dívek všechny kromě jedné přiznaly, že v dnešní době samy používají agresivní jednání. Je velmi pravděpodobné, že vzorce svého současného chování se dívky naučily právě ve svých rodinách. Toto zjištění odpovídá známému jevu nazývanému „cyklus násilí“. Ten začíná právě v primární rodině. Dítě se od raného dětství učí násilnickému způsobu jednání svých rodičů, které přijímá za své vzory. Nevědomě si vyvíjí obranný mechanismus identifikace s agresorem. Děti, které byly nepřiměřeně přísně až krutě trestané, později aplikují naučenou agresivitu i na své okolí a vnímají ji jako přirozený způsob vynucování si svých potřeb. Za hlavní příčiny dětské agresivity z hlediska působících sociálních faktorů je tedy považována zejména patologická rodina, násilí, nestabilita v rodině a přítomnost životních krizí v rodině (např. rozvod, nezaměstnanost rodičů) (10, 17). S tímto poznatkem se shoduje i příklad ukázkové kazuistiky uvedené ve výsledcích. Dívka s agresivními prvky v chování sama pocházela ze silně narušené rodiny s otcem tyranem, se kterým se po čase identifikovala. Později začala agresivní chování aplikovat na svou matku. Autorka, která ve své knize zmiňuje i odlišný názor na vliv rodinného prostředí, je Jiřina Prekopová, která píše, že jedním z rysů agresivních či panovačných dětí často bývá spořádaná rodina bez extrémních výchovných metod (25). To se ale v tomto výzkumu nepotvrdilo.

Kromě rodinné agresivity se dívky setkaly hojně s agresivitou i na základních školách a v ústavech, kde se staly oběťmi školní či ústavní šikany. Jejím důsledkem je

patologie sociálních vztahů ve třídě. V ústavech je šikana formou protestu proti autoritativnímu systému. V obou případech může šikana způsobit vážné následky oběti. Kromě narušení psychiky může docházet i k nevysvětlitelným změnám v chování (podrážděnost, nepřiměřené reakce, agresivita). Sama šikana se tak může v budoucnu stát jednou z příčin vlastní agresivity dítěte (10, 13). S těmito názory z odborných publikací korespondují výsledky mého výzkumu, kdy dívky ve čtyřech případech ze sedmi uvedly jako hlavní následek prožité agresivity právě vlastní agresivní konání. Tato skutečnost se promítla i v bodě, kdy mají respondentky sdělit svůj osobní názor na agresivitu. Polovina dívek zastává kladný názor na agresi, označuje ji jako nutnost pro přežití (zejména v ústavu), formu odplaty či obranu.

Prožité trauma u dívek, kromě změny povahy, vyvolalo i další patologické jevy jako je abúzus drog či sebepoškozování (u 50% dotazovaných dívek!). Sebedestruktivní tendence jsou častější právě u dívek zejména z toho důvodu, že prožívanou agresivitu obrací do vlastního nitra, zatímco chlapci ji ventilují do svého okolí prostřednictvím fyzických útoků (1). Dívky se tímto způsobem buď trestají, nebo hledají úlevu od negativních pocitů, snaží se uniknout. Tento únik jim, stejně jako sebepoškozování, zprostředkují i účinky drog, jejichž užívání je rovněž typickým jevem. To potvrzuje velké procento drogově závislých dívek ve výchovných ústavech. Totožnou situaci můžeme sledovat i v ukázkové kazuistice – zde se dívka na čas uchýlila ke stejnému řešení problémů, nestala se ale drogově závislou. Společným rysem patologického chování je snaha zapomenout na své problémy, utéct před nimi (ač jen na čas), nebo získat více chybějící pozornosti.

Zažité negativní události mohou vyústit až v posttraumatickou stresovou poruchu. Jedná se o reakci na prožitý traumatický zážitek, který nějakým způsobem akutně ohrozil bezpečnost jedince, nebo narušil jeho způsob života. Agresivní útok tyto kritéria bezpochyby splňuje. Příznaky posttraumatické stresové poruchy – vtíravé myšlenky nebo opakující se noční můry připomínající prožité trauma – pociťuje 5 dívek z 10 (16). Ve třech případech šlo o dívky, které zažily sexuální násilí. Tento čin zároveň vnímají jako nejvíce zraňující. Popisovaná studie v knize Vaníčkové prokazuje, že sexuálního násilí na dívce se u nás nejčastěji dopouští člen rodiny. K násilí dochází

doma, opakovaně, často trvá po dobu několika let. Dívka s ohledem na postavení agresora nevyhledává pomoc a sexuální agresii přijímá (33). I odpovědi v dotaznících výsledky studie dokládají. Ze tří dívek byly dvě zneužívané rodinným příslušníkem (otcem a bratrem) a to opakovaně, po dobu několika měsíců až let. Dívky uvedly, že jedinou jejich reakcí byl pláč, úzkostné pocity nebo útky z domova. Se zneužíváním se žádná z dívek nikomu nesvěřila.

Dívkám, které se sexuální agresí nesetkaly, nejvíce ublížila podle jejich vlastních slov pomluva, slovní útok, nadávka, urážka, psychické násilí. Všechny vyjmenované činy lze souhrnně pojmenovat výrazem „verbální agresivita“, která je typická (narozdíl od chlapců) pro dívčí šikanu. U děvčat se více setkáváme s ignorací a vyčleňováním z kolektivu tzv. ostrakismem. Jedná se o formu psychického týrání. Fakt, že dívky více používají psychickou šikanu, byl prokázán i ve výzkumu diplomové práce Věry Pagačové. Tento jev potvrdili v dotaznících učitelé základních škol i rodiče dětí navštěvujících sedmé třídy na těchto základních školách (22).

Svou vlastní agresivitu připustilo 8 dívek z 10. Jen jedna dívka uvedla, že byla agresivní pouze jednou, u zbylých dívek se jedná o opakovaně využívané chování. Důvody vedoucí k užití agresivity jsou podle výpovědí dívek různé. Odpovědi v podání respondentů zněly přibližně takto – „lidé mě záměrně vyprovokovali“ (tato odpověď se objevila vícekrát), „byla jsem našťvaná, snadno se rozzlobím“ (opět opakující se odpověď), „neustále mě tahají po ústavech“, „nedostala jsem to, co jsem chtěla“, „chtěla jsem donutit vychovatelku, aby mě pustila ven“. Jen tři dívky litují, že se někdy v minulosti zachovaly vůči někomu agresivně. Z uvedených odpovědí lze vyčíst, že často byla impulzem pro agresivitu snaha dosáhnout svého cíle, uspokojit svou potřebu. Charakter dívek se shoduje s popisem agresora podle Koláře, který jej podle vlastních zkušeností vylíčil jako mimořádně egoistického, sobeckého, nemorálního člověka s nízkou frustrační tolerancí a absencí pocitu viny (13). Dalšími typickými vlastnostmi agresorů je ignorace pocitů druhých, neexistence svědomí, zvýšené sklony k paranoidnímu způsobu myšlení, tendence považovat druhé za obecně špatné, zodpovědné za všechny problémy, často lze hovořit i o antisociálních či psychopatických rysech (14). Všechny zmíněné vlastnosti je možné pozorovat

u dotazovaných dívek i na ukázce dívky z kazuistiky. Dívky jsou podezřívavé, velmi snadno se rozčílí. Agresivní útok je konstantní reakcí na jakoukoli překážku či podráždění – své agresivní chování považují za přirozené. Nejdůležitější je pro ně prosazení vlastního blaha (k tomu často využívají právě agresivitu), což je činí bezohlednými. Nevidí své vlastní chyby – ty hledají na lidech kolem sebe.

Tyto povahové vlastnosti a zakotvené způsoby jednání způsobují dívkám nemalé problémy při soužití s okolím. Agresivita bývá jedním z důvodů, proč je většina pro svou sociální nepřizpůsobivost umístěna do výchovného ústavu. Mimo to se nevyhnou ani výchovným postihům a sankcím (ve škole, v ústavu), problémům se zákonem (pokuty, výslechy na policii) či soudním nařízením (výchovná opatření), jak samy uvedly v dotaznících.

Přes všechno negativní, co je uvedeno výše, mě dívky velmi překvapily v posledním bodě dotazníku – „Jak bys v budoucnu naučila své dítě bránit se agresivním lidem a agresivitě vůbec? Co bys mu doporučila?“. Odpovědi dívek vyjadřovaly v drtivé většině spíše zamítavý postoj k agresivitě a to i v případech, kdy se v předchozích otázkách vyjadřovaly kladně. Svému dítěti by poradily, aby se v první řadě vyhýbalo závadovým partám a agresivním lidem. Mělo by se chovat slušně, aby se k němu slušně chovali i ostatní. V případě, že by se s agresivním člověkem setkalo, by si ho nemělo všimnout.

Je možné, že tento náznak nesobeckosti a lidskosti se u některé z dívek v budoucnu (například až se stane skutečně matkou) vyvine natolik, že cyklus násilí nebude pokračovat a traumatizující zážitky z dětství paradoxně poslouží jako odstrašující příklady při výchově vlastních potomků. Ostatně možnost změny k lepšímu připouští i Kříž ve svých skriptech, kde píše, že opakované antisociální jednání většího rozsahu v dětství vede k pozdějším trvalým poruchám osobnosti. Současně se však ve vývoji takového jedince může vyskytnout situace nazývaná „bod obrátky“ spojená s většími životními změnami. To bývá např. manželství, změna přátel a prostředí, nějaká závažná životní událost. Tyto vlivy mohou posunout rizikovou životní dráhu k adaptivní cestě (16, s. 64).

6. ZÁVĚR

Na základě provedeného výzkumu a zpracování výsledků byla stanovena jedna stěžejní hypotéza se dvěma podbody, které ji dále rozvíjí.

Hypotéza: Dívky, které byly v dětství vystaveny agresivitě v rodinném prostředí, v budoucnu vnímají agresivitu jako přirozený způsob svého jednání.

- a) V důsledku toho mají potíže při sociálním začleňování.
- b) Jejich nucené umístění ve výchovném ústavu je také jedním z důsledků vývoje k agresivitě.

Domnívám se, že cíle mé práce týkající se příčin vzniku agresivity, jejího vlivu na sociální adaptaci a problémů, které agresivita způsobuje, byly splněny. Je zjevné, že nejzákladnější příčinou vzniku agresivního chování výzkumného vzorku bylo právě vystavení agresivitě v rodině a její patologie. Kromě rodinné agresivity se dívky často staly i obětí školní či ústavní šikany ze strany svých vrstevníků. Další neopomenutelnou příčinou je pobyt ve výchovném ústavu namísto přirozeného rodinného prostředí, které je důležité i v období dospívání, v němž se v době výzkumu dívky zrovna nacházely. Ačkoli právě nařízená ústavní výchova je jedním z vážných dopadů antisociálního jednání, které je pro dotazované dívky spolu se sociální nepřizpůsobivostí typické. Agresivní jednání ovlivňuje také povahové vlastnosti dívek. Naučily se agresivitu využívat pro naplňování svých potřeb, jejich charakteru dominuje sobeckost, což má negativní vliv při procesu sociálního začleňování. Kromě toho se dívky mnohdy dostávají do situací, kdy svým jednáním porušují zákon. Vážnými důsledky jsou pak pokuty, sankce v ústavních zařízeních nebo dokonce trestní stíhání.

Vzhledem k tomu, že výzkum nebyl prováděn na běžné populaci mladých lidí, ale na velmi netypickém charakterickém souboru, co se agresivních projevů týče, nemohou být výsledky vztahovány na obecné skutečnosti např. o příčinách agresivity průměrných dětí ze standardních rodin. Takovéto zkoumání by mohlo být předmětem dalších výzkumů, jejichž výsledky by bylo zajímavé následně porovnat s výše uvedenými.

Dá se předpokládat, že účinným řešením v boji proti dětské agresivitě, je vhodná výchova dítěte od raného období, harmonická rodina, zájem rodičů a jejich dostatečná pozornost věnovaná dítěti. Pokud dítěti ukážeme, že svých cílů můžeme dosáhnout i jinými způsoby, než je agresivní vynucování, nebude k tomuto jednání později inklinovat.

Výzkum v mé práci může přispět k lepší informovanosti o současné dětské agresivitě a zejména k prohloubení poznatků, že děti vystavené agresi v dalším životě mohou být také agresivní, což může mít vážné důsledky pro jejich sociální začlenění. Zároveň bych svou prací chtěla naznačit, že prohlubování agresivního přístupu k těmto děvčatům jejich problémy nevyřeší. Z poznatků, které jsem získala, docházím k závěru, že bychom se měli učit nabídnout jim jiný pohled na svět, než ve kterém zatím vyrůstaly.

7. KLÍČOVÁ SLOVA

Agresor

Dětská agresivita

Příčiny dětské agresivity

Šikana

Teorie agresivity

8. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

1. *Agresivní děti* [online]. c2005 [cit. 2008-02-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.ucitelske-listy.cz/Ucitelskelisty/Ar.asp?ARI=101586&CAI=2167>>. ISSN 1210-6313.
2. ANTIER, Edwige. *Agresivita dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 101 s. ISBN 80-7178-808-2.
3. BARTLOVÁ, Sylva. *Sociální patologie*. 1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1998. 53 s. ISBN 80-7013-259-0.
4. BOURCET, Stéphane, GRAVILLONOVÁ, Isabelle. *Šikana ve škole, na ulici, doma: Jak bránit své dítě....* 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. 71 s. ISBN 80-00-01552-8.
5. DAY, David. *Kde se to v nás bere?* 1. vyd. Praha: Portál, 1994. 32 s. ISBN 80-85282-84-4.
6. ERB, Helmut H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. 1. vyd. Praha: Amulet, 2000. 126 s. ISBN 80-86299-22-8.
7. FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997. 520 s. ISBN 80-7106-232-4.
8. FRYDECKÁ, Lucie. *Pronásledují vás? Nikdo nepomůže* [online]. c1998-2008 , 9. 3. 2008 [cit. 2008-04-08]. Dostupný z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/pronasleduji-vas-nikdo-nepomuze-do4-domaci.asp?c=A080309_182610_domaci_jan>.

9. FÜRST, Maria. *Psychologie*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 1997. 264 s. ISBN 80-7198-199-0.
10. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Manuálek o násilí*. 1. vyd. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů, 2004. 83 s. ISBN 80-7013-397X.
11. HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. 165 s. ISBN 80-7178-415-X.
12. HOUŠKA, Tomáš. Počítačové hry – pomáhají nebo škodí? : Počítačové hry ve školních lavicích. *Psychologie dnes*. 2007, roč. 13, č. 7-8, s. 41. ISSN 1212-9607.
13. KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. 2. vyd. Praha: Portál, 2005. 255 s. ISBN 80-7367-014-3.
14. KOUČKÁ, Pavla. Násilí v médiích není taková tragédie. *Psychologie dnes*. 2007, roč. 13, č. 9, s. 7-9. ISSN 1212-9607.
15. KOZLOVÁ, Lucie. *Výzkum v sociální oblasti* [online]. c2002-2008 [cit. 2008 – 04 – 14]. Dostupný z WWW:
<http://www.eamos.cz/amos/ksb/externi/ksb_305/index.htm>.
16. KŘÍŽ, Josef. *Duševní poruchy a poruchy chování u dětí a mladistvých*. 2. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2004. 76 s. ISBN 80-7040-724-7.
17. LABÁTH, Vladimír, et al. *Riziková mládež*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4.

18. MACHÁČKOVÁ, Pavla. Kyberšikana: ubližování bez hranic. *Psychologie dnes*. 2007, roč. 13, č. 9, s. 50–53. ISSN 1212-9607.
19. MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.
20. NEŠPOR, Karel, CSÉMY, Ladislav. Počítačové hry – pomáhají nebo škodí?: Zdravotní rizika. *Psychologie dnes*. 2007, roč. 13, č. 7-8, s. 39-40. ISSN 1212-9607.
21. PACLT, Ivo, et al. *Hyperkinetická porucha a poruchy chování*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 240 s. ISBN 978-80-247-1426-4.
22. PAGAČOVÁ, Věra. *Dětská agresivita ze zdravotně sociálního hlediska*. České Budějovice (ZSF), 2006. 91 s. Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta. Vedoucí diplomové práce MUDr. Josef Kříž.
23. POKORNÝ, Vratislav, TELCOVÁ, Jana, TOMKO, Anton. *Prevence sociálně patologických jevů: Manuál praxe*. 2. vyd. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky r. s., 2001. 110 s. ISBN 80–86568-03–2.
24. PONĚŠICKÝ, Jan. *Agrese, násilí a psychologie moci*. 1. vyd. Praha: Triton, 2004. 226 s. ISBN 80–7254-593–0.
25. PREKOPOVÁ, Jiřina. *Malý tyran*. 5. vyd. Praha: Portál, 2007. 156 s. ISBN: 80-7367-271-5.

26. PŘIBIL, Marek, PASTĚRKA, Hynek. *Tělesné tresty: bít, či nebít?* [online]. c2003-2008, 28. 3. 2008 [cit. 2008-03-29]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/clanek/136335-telesne-tresty-bit-ci-nebit.html>>.
27. ŘÍČAN, Pavel, et al. *Dětská klinická psychologie*. 4. přeprac. dopl. vyd. Praha: Grada, 2006. 604 s. ISBN 80-247-1049-8.
28. ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 94 s. ISBN 80-7178-049-9.
29. STŘEPINY. *Otřesné záběry na internetu: K čemu všemu slouží technika okolo nás*. TV Nova, 27. 1. 2008, 22:00, 35 minut.
30. ŠIMEK, Jiří. *Lidské pudy a emoce*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1995. 211 s. ISBN 80-7106-121-2.
31. ŠMAHEL, David. Počítačové hry – pomáhají nebo škodí? : Pozitiva převažují. *Psychologie dnes*. 2007, roč. 13, č. 7-8, s. 40-41. ISSN 1212-9607.
32. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozš. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2004. 872 s. ISBN 80-7178-802-3.
33. VANÍČKOVÁ, Eva, et al. *Sexuální násilí na dětech*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 120 s. ISBN 80-7178-286-6.
34. *Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.*

9. PŘÍLOHY

Příloha 1 - Dotazník

Příloha 1 – Dotazník

Jmenuji se Barbora Ficalová a studuji na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích 3. ročník oboru Prevence a rehabilitace sociální patologie. Dotazník, který držíš v ruce, je součástí mé bakalářské práce na téma Agresivita dětí a mládeže. Dotazník je **zcela anonymní** všechny tebou poskytnuté údaje nebudou šířeny dál. Já sama jsem povinná dodržovat mlčenlivost, která je dána zákonem.

1. Kolik ti je let? .....

2. Tvé bydliště:

A) město   B) vesnice

3. Setkala ses někdy s agresivitou, která byla namířená proti tobě? Ublížil ti někdy někdo?

A) ANO   B) NE (pokud ne, pokračuj otázkou č. 16)

Pokud ano:

4. Kolik ti v té době bylo let? .....

5. O jaký druh agresivity se jednalo? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) slovní napadání (pomluvy, nadávky)   B) tělesné napadení (facka, kopanec, škrcení, atd.)

C) školní agresivita = šikana   D) sexuální násilí

E) jiný druh agresivity – uveď jaký.....

6. Kde ses s agresivitou setkala? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

- A) rodina   B) mateřská školka   C) škola   D) vrstevníci (kamarádi)   E) ústav
F) jinde – uveď kde .....

7. Kdo ti ublížil? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

- A) rodič   B) sourozenec   C) příbuzný   D) spolužák   E) vrstevník (kamarád)
F) přítel / partner   G) někdo jiný – uveď kdo.....

8. Opakovala se agresivita více než jednou?

- A) ANO   B) NE

• **Pokud ano, jak často?**   A) denně   B) týdně   C) měsíčně

• **Kolik let / měsíců trvala?** .....

9. Byla jsi po některém agresivním útoku zraněná?

- A) ANO   B) NE

10. Který agresivní čin, se kterým ses setkala, ti nejvíce ublížil?

Napiš.....

11. Jak jsi situaci řešila bezprostředně po tomto činu? Co jsi dělala?

Napiš.....

.....

.....

12. Zanechala na tobě agresivita z minulosti nějaké následky dodnes?

Napiš.....

.....

.....

13. Zdávájí se ti občas zlé sny připomínající prožité agresivní zážitky? Vrací se ti často vzpomínky na tento zážitek, i když nechceš?

A) ANO B) NE

14. Máš dodnes kvůli těmto zážitkům strach z : (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) lidí B) mužů C) žen D) autorit E) rodičů

F) někdo jiný – kdo.....

15. Změnily tyto agresivní činy v něčem tvou povahu?

A) ANO B) NE

• Pokud ano, v čem?.....

16. Zamysli se teď sama nad sebou. Myslíš si, že jsi i ty sama byla někdy agresivní? Ublížila jsi někomu / rozbila jsi něco?

A) ANO B) NE (pokud ne, pokračuj otázkou č. 26)

Pokud ano:

17. Kolik ti v té době bylo let? .....

18. Komu jsi ublížila / co jsi rozbila? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) věc B) zvíře C) člověk D) něco jiného – uveď co.....

19. Z jakého důvodu jsi byla agresivní? Co tě k tomu vedlo?

.....
.....

20. Když jsi byla agresivní, byla jsi: (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) sama   B) v partě   C) s kamarádem / kamarádkou   D) s přítelem

E) s někým jiným – uveď s kým.....

21. Opakovala se tvá agresivita častěji?

A) ANO   B) NE

• **Pokud ano, jak často?**   A) každý den   B) každý týden   C) každý měsíc

22. Kde se tvá agresivita odehrála? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) rodina   B) škola   C) parta   D) ústav   E) jinde – uveď kde.....

23. Jaký druh agresivity jsi použila? (můžeš zakroužkovat více odpovědí)

A) slovní napadání (pomluvy, nadávky)   B) tělesné napadení (facka, kopanec,
škrčení, atd.)

C) šikana (ve škole, v ústavu)   D) jiné, uveď.....

24. Jaké následky pro tebe mělo tvé agresivní chování?

.....
.....
.....

25. Lituješ dnes toho, že jsi byla agresivní?

A) ANO   B) NE

• **Pokud ano, proč toho lituješ?**

.....
.....

26. Byla jsi někdy agresivní vůči sobě? Způsobila sis záměrně bolest?

A) ANO B) NE

• Pokud ano, z jakého důvodu sis ublížila?

.....
.....
.....

27. Jaký máš názor na agresivitu?

.....
.....

28. Myslíš si, že budeš jednou bít své dítě?

A) ANO B) NE C) NEVÍM

29. Jak bys v budoucnu naučila své dítě bránit se agresivním lidem a agresivitě vůbec. Co bys mu doporučila?

.....
.....
.....